

RYSZARD ŻELICHOWSKI

Instytut Studiów Politycznych PAN

ORCID: 0000-0001-7888-8423

rzeli@isppan.waw.pl

GRANICE I MIASTA GRANICZNE KRÓLESTWA BELGII

Borderlands and Border Cities of the Kingdom of Belgium

The Kingdom of Belgium appeared on the map of European countries relatively late, namely in 1830, as a result of the division of the United Kingdom of the Netherlands into two sovereign states. As the Kingdom of Belgium transformed from a unitary state into a federal state in the 19th century, in addition to the external (state) borders, it also has internal borders, which separate three autonomous regions, three linguistic communities and four linguistic regions. The basis of internal divisions is the linguistic conflict of two cultures colliding in the territory of the Kingdom of Belgium: French and Dutch-speaking (Roman and Germanic). These divisions also pass through towns and villages. This conflict was resolved in the 1960s by applying a unique concept of communes with linguistic facilities, where two different languages were allowed to function officially. Linguistic divisions were especially sharp in the two world wars, when the occupiers set these two separate cultures against one another. In this article, the author analyses particularly dramatic cases of this type of borders and their consequences for the residents of the borderland.

Keywords: language conflict, Belgium, regions, communities, the Wire of Death, World Wars I and II.

Najlepszymi Europejczykami są ci, którzy wiedzą, jak radzić sobie z granicami i którzy są świadomi tego, że tolerancji międzykulturowej powinniśmy wymagać nie tylko od innych, ale przede wszystkim od samych siebie¹.

WPROWADZENIE

Tematyką granic autor zajmuje się od wielu lat i poświęcił im dużo uwagi w licznych publikacjach. Szczególnie interesujące i unikalne w skali europejskiej są granice oddzielające Królestwo Belgii od Królestwa Niderlandów. Tekst poniższy dotyczyć będzie granic Królestwa Belgii, zaś miasta podzielone granicami posłużą egzemplifikacji procesów, które zachodziły na obszarze tego państwa od początku jego powstania. Analiza tej problematyki wykazała, że równie interesujące procesy miały miejsce na obszarze wsi i niewielkich przysiółków, które w wyniku splotu różnych okoliczności podzieliła granica. Załączony na końcu tego tekstu wykaz takich terenów zawiera krótką ich charakterystykę. Kilka z nich, ze względu na unikalną w skali europejskiej specyfikę a zarazem dramatyzm losów ich mieszkańców, autor omówi szerzej.

Choć problem granic w dziejach Królestwa Belgii ma wymiar wielopłaszczyznowy (granica językowa, granica wodna, poldery międzynarodowe, enklawy itp.), niewiele jest prac wyłącznie im poświęconych. Wyjątkiem są dwie książki: pierwsza pod redakcją belgijskiego autora Luca Devoldere i druga autorstwa Enno de Witta, historyka z Niderlandów². Być może jest to wynik tego, że każda praca na temat Belgii musi odnieść się do tej kluczowej tematyki, więc nie zaszła potrzeba poświęcenia jej szczególnej uwagi.

W tym tekście zostały omówione unikalne w skali europejskiej granice Królestwa Belgii i ich wpływ na życie mieszkańców pogranicza, z naciskiem na miasta i wsie nimi podzielone. Tematyce tej autor poświęcił dwie książki oraz szereg artykułów, z których jeden dostrzeżony został przez hiszpański MUSAC i opublikowany w języku angielskim³.

¹ J. Leerssen, *Germania, Romania en Belgitude. Grenzen en grensgevallen*, w: E. de Witt, *De Grens. Langs de randen van Nederland*, Athenaeum-Pollak&Van Gennep, Amsterdam 2013, s. 172.

² *Grens/ Frontière 1713–2013*, red. L. Devoldere, Ons Erfdeel vzw., Rekkem 2013, s. 176; E. de Witt, *De Grens. Langs de randen...*, s. 464.

³ R. Żelichowski, *Flandria*, Seria: Europa w skali mikro, nr 3, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018 oraz tegoż: *Baarle Nassau-Hertog*, Seria: Europa w skali mikro, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2015, s. 433; *Neutralny Moresnet – zapomniane dziecko Kongresu Wiedeńskiego*, „Dzieje Najnowsze” 2007, nr 2, s. 3–24; *Neutral*

Ze względu na specyfikę wspomnianych publikacji, ich niewielki zasięg oraz złożoność poruszanej w nich tematyki, tutaj zostaną zaprezentowane wybrane z nich wątki oraz przedstawione różne formy granic dzielących sąsiadujące ze sobą społeczeństwa.

Poniższy tekst stanowi próbę wyodrębnienia problematyki granic i pokazania jej specyfiki w sposób zbiorczy, odsyłając zainteresowanych pogłębieniem wiedzy na ten temat do szczegółowych opracowań.

*

Królestwo Belgii na mapie państw europejskich pojawiło się stosunkowo późno, bo dopiero w XIX wieku. Jego obszar w ogólnym zarysie objął prowincje wchodzące od XVI wieku w skład Niderlandów Południowych będących we władaniu Habsburgów austriackich. Podczas Kongresu Wiedeńskiego państwa koalicji antynapoleońskiej postanowiły stworzyć bufor pomiędzy odwiecznymi konkurentami o hegemonię w Europie – Francją i Wielką Brytanią. Do tego celu idealnie nadawały się ziemie niderlandzkie, za rządów cesarza Karola V (1500–1555) w całości wchodzące w skład stworzonego pod jego berłem imperium. Zjednoczone Królestwo Niderlandów, na czele którego stanął ostatni namiestnik (*stadhouder*) i pierwszy król z rodu książąt orańskich, Willem I, nie przetrwało próby czasu. Mieszkańcy Niderlandów Południowych obrócili się przeciwko jego władzy. W 1830 roku w Brukseli wybuchła rewolucja, w jej wyniku mieszkańcy Niderlandów Południowych ogłosili niepodległość i powołali do życia nowe państwo noszące nazwę Królestwo Belgii. W duchu nowej postępowej konstytucji parlament powołał króla Belgów, którym został Leopold I Koburg. Ostatecznie, król Willem I uznał zaistniałe fakty polityczne i na konferencji w Londynie w 1839 roku podzielone ziemie niderlandzkie rozpoczęły samodzielne byty na arenie międzynarodowej.

Ustalenie precyzyjnych granic pomiędzy Królestwem Niderlandów i Królestwem Belgii okazało się być długim i bolesnym procesem, a niektóre fragmenty owych granic są przedmiotem sporu toczącego się po dzień dzisiejszy. Na temat rodzenia się obu państw istnieje w języku polskim wystarczająco obszerna literatura, odsyłamy do jej lektury⁴.

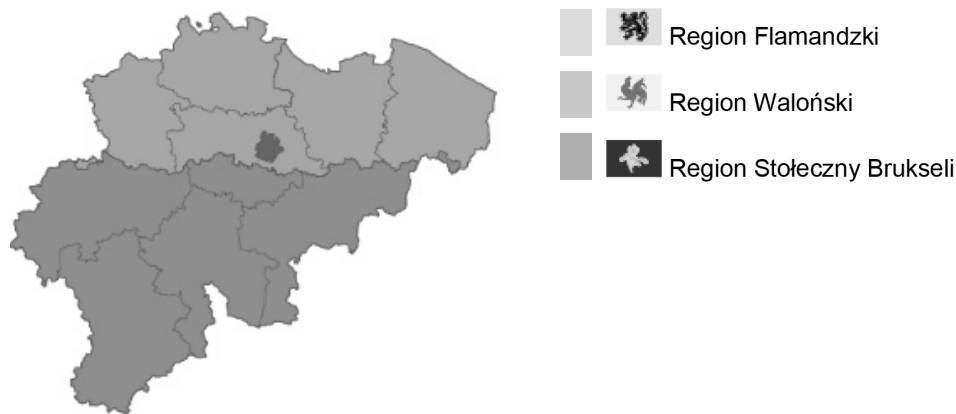
Moresnet and Amikejo: The Forgotten Children of the Congress of Vienna, w: *Amikejo*, a series of exhibitions AT Laboratorio 987, Museo de Arte Contemporáneo de Castilla z León, MUSAC, Spain, ed. by Latitudes (Max Andrews & Marianna Cánepa Luna), Mousse Publishing, León 2012, s. 31–53.

⁴ J. Łaptos, *Historia Belgii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Bellona, Wrocław – Warszawa 1995; J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989; R. Żelichowski, *Flandria...*

Tekst Moniki Brzezińskiej otwierający ten tom, poświęcony został aspektom teoretycznym i literaturze dotyczącej tej fascynującej problematyki. Zwalnia to autora z konieczności zajęcia się tym jej aspektem. Pozostaje tylko przypomnieć, że Królestwo Belgii graniczy od północy z Królestwem Niderlandów, od zachodu z Republiką Francuską, od wschodu Republiką Federalną Niemiec, a od południa z Wielkim Księstwem Luksemburga.

Ponieważ Królestwo Belgii jest państwem federalnym, posiada szereg granic wewnętrznych, które wyznaczają trzy regiony autonomiczne z własną władzą ustawodawczą i własnymi rządami (Region Flamandzki, Region Waloński i Region Stołeczny Brukseli). Oprócz tego Belgia jest podzielona na bazie kultury na trzy wspólnoty: francuską (fr. *Communauté Française*), flamandzką (nid. *Vlaamse Gemeenschap*) i niemieckojęzyczną (niem. *Deutschsprachigen Gemeinschaft*). Do tego dochodzą cztery regiony językowe: region francuskojęzyczny (język waloński), region niderlandzkojęzyczny, dwujęzyczny region stołeczny (Bruksela z równym statusem języka niderlandzkiego i francuskiego) oraz region niemieckojęzyczny⁵.

Najbardziej charakterystyczny dla tego państwa jest wciąż konflikt językowy. Dla dalszej narracji konieczne będzie omówienie jego genezy, bowiem wyznacza on kamienie milowe polityki wewnętrznej tego państwa.

Ryc. 1. Granice regionów

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Podzia%C5%82_administracyjny_Belgii#/media/Plik:Gewestenkaart.png [dostęp: 30 października 2019].

⁵ *Konstytucja Belgii*, tekst jednolity z 14 lutego 1994 roku, wstęp i tłum. W. Skrzydło, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996; R. Żelichowski, *Flandria...*, s. 198.

GRANICE WEWNĘTRZNE

GRANICA JEZYKOWA

W wyniku skomplikowanych procesów historycznych to samo terytorium europejskie zasiedliła ludność pochodzenia romańskiego (łacińskiego) i germańskiego. Wątek ten omawiają szeroko cytowane wyżej opracowania, w związku z tym autor pominie ten wątek. Poczynimy w tym miejscu jedynie ogólną uwagę, że pomimo toczonych tu licznych wojen wspólna koegzystencja obu wielkich europejskich kultur nie stwarzała kolejnym władcom obszaru Niderlandów większych problemów aż do XIX wieku, bowiem przechodzenie tych ziem pod ich zarząd opierało się głównie na kryterium geograficzno-historycznym, a nie językowym. Hiszpańscy i austriaccy Habsburgowie nie wymagali od swoich poddanych znajomości języka hiszpańskiego ani niemieckiego. Elity w tych państwach oraz administracja posługiwały się językiem francuskim. Co więcej, elity flamandzkie nie ceniły sobie języka niderlandzkiego i uznawały go za dialekt miejscowego chłopstwa („po flamandzku rozmawia się ze zwierzętami i chłopstwem”)⁶. Wspomniana rewolucja belgijska z 1830 roku jako jeden ze swoich postulatów uznała konieczność odejścia od przymusu posługiwania się tym językiem na obszarze całego Królestwa Zjednoczonych Niderlandów, wprowadzonego w celu integracji obu jego części. Sytuacja uległa radykalnej zmianie w połowie XIX wieku wraz z narodzeniem się nacjonalizmu flamandzkiego i nacjonalizmu walońskiego. Ten skomplikowany proces ma swoją literaturę w języku polskim⁷. W wyniku długiej ewolucji, przyspieszonej dwoma wojnami światowymi oraz rosnącego antagonizmu niderlandzkojęzycznych Flamandów i francuskojęzycznych Walonów, doszło do wytyczenia granicy językowej.

Ryc. 2. Przebieg granicy językowej

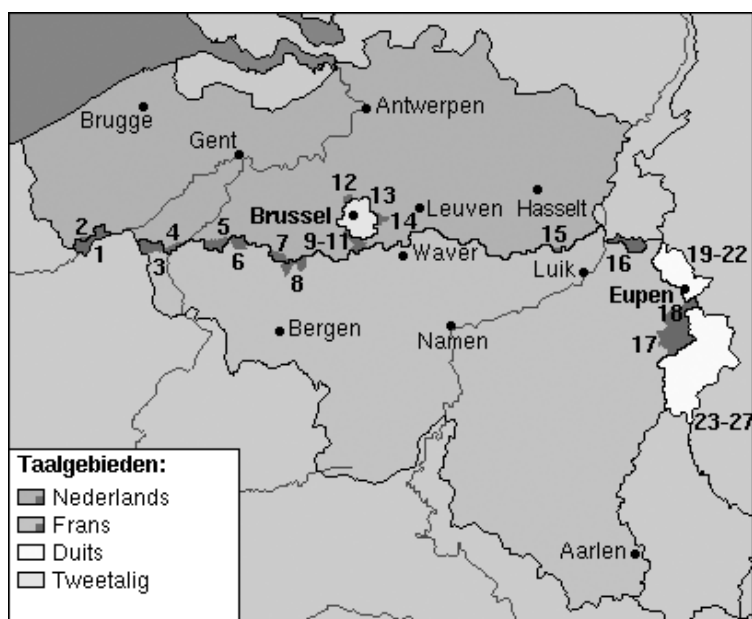

Źródło: https://nl.wikipedia.org/wiki/Taalgrens_in_Belgi%C3%AB [dostęp: 30 października 2019].

⁶ Cyt za: G. van Istendael, *De essentie van België. De taalgrens*, w: *Grens/Frontière...*, s. 38.

⁷ B. Rajman, *Język i polityka językowa we Flandrii: historia i teraźniejszość*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1992, nr 1165, „Germanica Wratislaviensia” LXXXVI, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992; J. Łaptos, *Belgia*, Seria: Historia państw świata XX i XXI wieku, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2010.

We współczesnym Królestwie Belgii polityka językowa najmocniej odciska swoje piętno na stosunkach między grupami narodowościowymi na obszarze gmin, które są najniższym szczeblem władzy administracyjnej państwa. W złożonej sytuacji społecznej, gdy obywatele mogą oficjalnie posługiwać się trzema językami, pytanie o to, kto, co oraz gdzie może robić, urasta do problemu zasadniczej wagi. Odpowiedzią na nie stało się stworzenie unikalnego w skali światowej rozwiązania w postaci gmin z ułatwieniami językowymi lub gmin o statusie specjalnym (nid. *faciliteitengemeenten*, *gemeenten met een speciaal taalstatuut*, fr. *Les facilités linguistiques en Belgique*). Powstały one na mocy ustawy z 8 listopada 1962 roku, która ustaliła przebieg granicy językowej między Flandrią a Walonią. Kolejna ustawa, z 2 sierpnia 1963 roku, podzieliła Królestwo Belgii na wspomniane cztery obszary językowe. Ta druga ustawa określała, w jakim języku mieszkańcy danego obszaru mają się kontaktować z władzami. Specjalny status przyznany został gminom, w których co najmniej 30 proc. mieszkańców posługiwało się innym językiem niż lokalna większość⁸.

Ryc. 3. Gminy z ułatwieniami językowymi w Królestwie Belgii

Źródło: <http://www.bpof.be/dossierFaciliteit.php> [dostęp: 30 października 2019].

⁸ W ramach tak zwanego kompromisu z Hertoginnedal. Wcześniej status językowy gminy zależał od wyników językowego spisu powszechnego, https://www.dbnl.org/tekst/_nee003196801_01/_nee003196801_01_0094.php [dostęp: 30 października 2019].

Tak więc specjalny status otrzymało:

- Sześć gmin niderlandzkojęzycznej Brabancji Flamandzkiej, której społeczności zamieszkują na obrzeżach Brukseli (nid. *rand van Brussel, randgemeenten*). Zapewniają one ułatwienia językowe dla swoich francuskojęzycznych mieszkańców;

- Gminy na granicy językowej (nid. *de taalgrensgemeenten*, fr. *la Frontière linguistique*), położone wzdłuż granicy prowincji Henegouwen (fr. *Hainaut*), Limburgii, Flandrii Wschodniej, Brabancji Flamandzkiej i Flandrii Zachodniej (cztery francuskojęzyczne gminy graniczne oraz sześć gmin niderlandzkojęzycznych, odpowiednio z ułatwieniami dla ludności francuskojęzycznej bądź niderlandzkojęzycznej, stosownie do obszaru językowego, na którym znajduje się dana gmina);

- Dziewięć gmin położonych na obszarze języka niemieckiego z ułatwieniami dla mieszkańców francuskojęzycznych oraz dwie gminy z obszaru położonego w Walonii, z ułatwieniami dla mieszkańców niemieckojęzycznych.

W sumie, status taki otrzymało na obszarze Królestwa Belgii 27 gmin.

Podstawowym kryterium ich tworzenia było przyjęcie zasady terytorialności (język regionalny równa się językowi administracji państwowej). W gminach z ułatwieniami językowymi obwieszczenia, informacje i formularze urzędowe są przygotowywane w językach niderlandzkim i francuskim (lub stosownie – w języku niemieckim i francuskim). Zasada ta nie stanowi uszczerbku dla homogeniczności językowej regionu i nie ma służyć wygodzie władzy, ale potrzebom mieszkańców. Gminy konstytucyjnie gwarantują obywatelom (jeśli o to wystąpią) usługi w innym języku oficjalnym niż obowiązujący na danym obszarze językowym.

Ogromny napływ francuskojęzycznych mieszkańców Brukseli na przedmieścia doprowadził do systematycznego wzrostu liczby dwujęzycznych gmin kosztem jednojęzycznych gmin flamandzkim. Gminy z ponad 50-procentami osób posługujących się innym językiem niż ich naturalni mieszkańcy, stały się dwujęzyczne. Proces ten powoduje napięcia między obu społecznościami i jest ważnym elementem walki politycznych partii o zabarwieniu narodowym występujących przeciwko romanizacji prowincji niderlandzkojęzycznych.

Tabela 1 zawiera pełny wykaz gmin z ułatwieniami językowymi z podziałem na regiony i ze wskazaniem na język, który jest podstawą takiego ułatwienia.

Ryc. 4. Gminy z ułatwieniami w języku francuskim na obrzeżach Brukseli: Wemmel, Kraainem, Wezembeek-Oppem, Drogenbos, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode

Tabela 1
Gminy z ułatwieniami językowymi

Gminy na obrzeżach Brukseli z ułatwieniami w języku francuskim
1. Wemmel 2. Kraainem 3. Wezembeek-Oppem 4. Drogenbos 5. Linkebeek 6. Sint-Genesius-Rode
Gminy Regionu Flamandzkiego z ułatwieniami w języku francuskim
1. Bever (fr. Biévène) 2. Spiere-Helkijn (fr. Espierres-Helchin) 3. Voeren (fr. Fourons) 4. Herstappe 5. Mesen (fr. Messines) 6. Ronse (fr. Renaix)
Gminy Regionu Walońskiego z ułatwieniami w języku niderlandzkim
1. Comines-Warneton (nid. Komen-Waasten) 2. Enghien (nid. Edingen) 3. Flobecq (nid. Vloesberg) 4. Mouscron (nid. Moeskroen)
Gminy Wspólnoty Niemieckojęzycznej z ułatwieniami w języku francuskim
1. Bütgenbach (fr. Butgenbach) 2. Eupen 3. Kelmis (fr. La Calamine) 4. Lontzen 5. Raeren 6. Sankt Vith (fr. Saint-Vith) 7. Amel (fr. Amblève) 8. Burg-Reuland 9. Büllingen (fr. Bullange)

Gminy Regionu Walońskiego z ułatwieniami w języku niemieckim
1. Waimes 2. Malmedy (fr. Malmédy)
Gminy Regionu Walońskiego z ułatwieniami w językach niderlandzkim i niemieckim
1. Baelen 2. Plombières 3. Welkenraedt
Uwaga: w tych trzech gminach ułatwienia dotyczą jedynie szkolnictwa.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: „Faciliteitengemeenten”, Dienst van de Adjunct van de Gouverneur, <http://www.adjunctvandegouverneur.be/drupal/?q=nl/node/141>; „Dossier: Faciliteit”, Belgische Politiek, <http://www.bpol.be/dossierFaciliteit.php> [dostęp: 3 listopada 2019].

GRANICA WYZNANIOWA

Do XVI wieku wiele europejskich prądów umysłowych koncentrowało się wokół religii i było inspirowane przez instytucjonalny Kościół katolicki. Ruch religijno-polityczno-społeczny zapoczątkowany przez Marcina Lutera (1483–1546) w pierwszych dekadach XVI wieku za cel stawiał sobie odnowę chrześcijaństwa i był reakcją na negatywne zjawiska, które miały miejsce w Kościele katolickim. Przedmiotem krytyki tego wielkiego myśliciela był także dogmatyzm doktryny kościelnej. Nie przystawała ona do zmian zachodzących w mentalności bogacących się społeczeństw Europy Zachodniej⁹. Ruch ten w swoich różnych odmianach, ogólnie nazywany protestantyzmem, trafił na podatny grunt wielkich, kupieckich i kosmopolitycznych miast Niderlandów. Cesarz Karol V, gorliwy katolik, wystąpił przeciwko nowemu ruchowi umysłowemu ostro i zdecydowanie. Równie negatywną postawę przyjął po śmierci Karola V w 1558 roku jego syn Filip II (1527–1598), król Hiszpanii i od 1555 roku król Niderlandów. Zaostrzył prześladowania na tle religijnym, nałożył nowe podatki, ograniczył dawne wolności i przywileje. Działania represyjne podjęte przez Álvareza, księcia Alby, namiestnika królewskiego, rozpoczęły okres krwawego terrorku zmierzającego do przywrócenia katolicyzmu, wyrugowania nurtów protestantyzmu oraz podporządkowania Niderlandów prawowitemu władcy. Wywołały one wojnę domową, która trwała aż osiemdziesiąt lat (1568–1648) i doprowadziła do podziału Niderlandów na dwie części, odmienne pod względem wyznaniowym.

⁹ Zob. np. M. Noll, *Protestantyzm. Krótkie wprowadzenie*, tłum. M. Potz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017; *Protestantyzm potępiony przez papieża*, praca zbiorowa Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. ks. Piotra Skargi, Kraków 2017.

W dniu 6 stycznia 1579 roku cztery prowincje niderlandzkie podpisały tzw. unię z Atrechtu (fr. Arras), wspierającą Filipa II w zamian za utrzymanie dotychczasowych przywilejów i w obronie katolicyzmu¹⁰. W odpowiedzi 23 stycznia siedem prowincji północnych Niderlandów zawiązało unię w Utrechcie, zwaną także Bliższą Unią, pod hasłem wolności religijnej i walki z porządkiem feudalnym na modłę hiszpańską¹¹. Klęski wojsk hiszpańskich na europejskiej arenie wojennej zmusiły króla Filipa III (1578–1621) do podpisania rozejmu w kwietniu 1609 roku, a następnie w styczniu 1648 roku do podpisania pokoju w Münster, mieście położonym w niemieckiej Westfalii¹². W wyniku tego pokoju, nazywanego westfalskim, istnienie Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów uznano za fakt polityczny. Siedemnaście historycznych prowincji niderlandzkich zostało podzielonych między Republikę oraz króla Hiszpanii. Dziesięć z nich, które przypadły koronie hiszpańskiej, odtąd było nazywanych Niderlandami Hiszpańskimi lub Niderlandami Południowymi¹³. Obejmowały one także terytoria dzisiejszej Walonii i Nord-Pas-de-Calais-Pikardii (region we Francji).

Hiszpania musiała uznać potężną, wchodzącą w swój złoty wiek, Republikę Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów, za „wolne i suwerenne państwa, prowincje i krainy”. Północna część Księstwa Brabancji została zaanektowana przez Republikę jako terytorium okupowane pod nazwą Brabancji Stanowej (nid. Staats Brabant / Generaliteit). W praktyce oznaczało to, że zarządzały nimi bezpośrednio Stany Generalne. Niderlandy Północne uzyskały potwierdzenie prawa do zdobyczy terytorialnych we Flandrii i Brabancji, w tym do wsi Baarle (o czym w dalszej części tekstu).

W 1621 roku Filip IV (1605–1665), świeżo upieczony król Hiszpanii, wznowił działania wojenne z Republiką Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów, dając początek okresowi nazywanym w literaturze „wiekiem niedoli”¹⁴. Wojna trzydziestoletnia i wojna osiemdziesięcioletnia

¹⁰ J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii...*, s. 133. Namiestnik Aleksander Farnese do 1592 r. przyłączył zbrojnie do Niderlandów Południowych Maastricht, Tournai, Brugie, Gandawę, Brukselę i Antwerpię, a także cztery prowincje północne: Geldrię, Overijsel, Fryzję i Groningen. J. Łaptos, *Historia Belgii...*, s. 81.

¹¹ J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii...*, s. 134.

¹² Spolszczona nazwa miasta, dziś już rzadko używana, to Monaster/Monastyr. *Wielki słownik ortograficzny* PWN z roku 2010 podaje dwa warianty: Münster oraz Monaster, ale Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych opowiedziała się już jednoznacznie za formą Münster. *Nazewnictwo geograficzne Świata*, zeszyt 12, s. 150. Obecnie jest to miasto na prawach powiatu w Niemczech, położone w północnej części kraju związkowego Nadrenia Północna-Westfalia, siedziba rejencji Münster.

¹³ Zob. J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*, The Oxford History of Early Modern Europe, Clarendon Press, Oxford 1998, s. 29 i nast.

¹⁴ J. Łaptos, *Historia Belgii...*, s. 88 i nast.

zrujnowały kraj oraz zdziesiątkowały jego ludność. Jednym z najdonioślejszych skutków wojny osiemdziesięcioletniej było usunięcie katolicyzmu z życia publicznego Republiki. Granica pomiędzy dwoma częściami Niderlandów stała się granicą państwową, ale przede wszystkim religijną pomiędzy katolikami z Południa i protestantami z Północy. Sytuacja uległa zmianie dopiero w połowie XIX wieku. Konstytucja Królestwa Niderlandów z 1848 roku stworzyła możliwość przywrócenia struktury kościoła katolickiego na jego obszarze. Skorzystał z tej możliwości papież Pius IX i w 1853 roku wydał encyklikę powołującą nową strukturę biskupstw w Królestwie Niderlandów¹⁵. Skutkiem tej decyzji był sprzeciw konserwatywnych protestantów, którzy utworzyli tzw. ruch kwietniowy (*Aprilbeweging*)¹⁶ i doprowadzili do upadku gabinetu twórcy konstytucji Johana R. Thorbecke'a (1798–1872)¹⁷.

*

W tym miejscu warto wspomnieć o innej formie granicy, o podłożu społecznym, ale o wymiarze osobistym. Jest ona charakterystyczna dla społeczeństw Królestwa Belgii oraz Królestwa Niderlandów i jest skutkiem podziału religijnego sięgającego wojny osiemdziesięcioletniej. W literaturze przedmiotu proces ten nosi nazwę „filaryzacji”. Termin ten, upowszechniony w naukach społecznych przez holenderskiego politologa Arenda Lijpharta¹⁸, odnosi się do „pionowych” podziałów w społeczeństwie, w którym grupy polityczne i wyznaniowe (religijne) tworzą własne, równoległe społeczeństwa obywatelskie, owe „filary” (nid. *zuilen*). Mają one własne gazety, związki zawodowe, banki i towarzystwa kredytowe, stowarzyszenia, organizacje młodzieżowe, kluby sportowe, organizacje charytatywne itd. W praktyce polega to na tym, że jeśli na przykład ktoś urodził się w rodzinie katolickiej, to chodził do katolickiego przedszkola, następnie do katolickich szkół, a wreszcie – kształcił się na katolickim uniwersytecie, działał w katolickich organizacjach społecznych, obracał się w kręgu katolickich znajomych, żenił się z katoliczką, czytał katolicką prasę, głosował na

¹⁵ E. Sengers, „*Al zijn we katholiek, we zijn Nederlanders*”: *opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 vanuit rational choice perspectief*, proefschrift Godgeleerdheid, Universiteit Utrecht 2003.

¹⁶ L.J. Rogier, N. de Nooy, *In Vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853–1953*, Den Haag, Uitgeversmij Pax, 1953, s. 101 i n.

¹⁷ R. Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman*, Bert Bakker, Amsterdam 2018.

¹⁸ Zob. A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Becht, Haarlem 1990.

katolickie partie polityczne itp.¹⁹ W Belgii filary takie powstały najwcześniej w kręgu katolickim, następnie liberalnym, a później socjalistycznym²⁰.

GRANICE ZEWNĘTRZNE

Obecna długość granic Królestwa Belgii wynosi 1445,5 kilometrów. Jej przebieg kształtował się w długotrwałym procesie historycznym. Omówimy poniżej, jak się to odbywało.

GRANICA LĄDOWA Z KRÓLESTWEM NIDERLANDÓW

Traktat westfalski zakończył, jak pisaliśmy, wojnę trzydziestoletnią w Europie i osiemdziesięcioletnią wojnę Niderlandów z Hiszpanią²¹. Co ważne, Hiszpanie zatwierdzili dotychczasowe zdobycze Republiki, łącznie z ujściem rzeki Skaldy²². Wytyczone wówczas granice przetrwały, z niewielkimi zmianami, do XIX wieku. W latach 1810–1832 całe Niderlandy (Północ i Południe) zostały pomierzone i opracowane kartograficznie w celu uporządkowania systemu poboru podatków, początkowo przez Cesarstwo Francuskie, a następnie (od 1826 roku) przez Królestwo Niderlandów. Każda wieś stała się jednostką katastralną. Wtedy też uznano za rozsądne utworzenie jednolitego rejestru poboru podatków, co w konsekwencji oznaczało konieczność wyraźnego oznaczenia granic prowincji. Choć wszystkie szczegóły uzgodniono na początku lipca 1830 roku, latem tego roku wybuchła rewolucja belgijska, a w jej wyniku podział państwa, w związku z czym system podatkowy musiał zostać sporządzony ponownie. Gdy wreszcie przystąpiono do prac, prawdziwym bólem głowy okazał się fakt, że niektóre z gruntów były częściowo belgijskie i częściowo holenderskie. Wrzucono je zatem do jednego worka, bowiem twórcy mapy katastralnej uznali, że w wyniku prac stosownych komisji podział wsi wkrótce zniknie.

Trudności w osiągnięciu stosownego rozwiązania trwały do 8 sierpnia 1843 roku, kiedy to stosownej Komisji udało się dojść do części-

¹⁹ Zob. szerzej: H. Post, *Pillarization. An Analysis of Dutch and Belgian Society*, Gower Publishers, Aldershot – Hants (England), Avebury – Brookfield (Vermont, USA) 1989, s. 1–2, 114–122.

²⁰ D.J. Hensley, *The Blurred Boundaries of Belgianness: Walloon Intellectuals, Pride, and the Development of Regionalist Rhetoric, 1884–1914*, rozdz. „Pillarization and Ethnic Identity Formation”, The Pennsylvania State University, The Graduate School, College of the Liberal Arts, Old Main 2008, s. 19–20.

²¹ Zob. J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii...*, s. 172 i n.

²² *Ibidem*, s. 91.

wego porozumienia, które zostało zapisane w tzw. Traktacie z Maastrichtu²³. W jego wyniku granicę belgijsko-holenderską wyznaczyć miało 369 słupów. Ale nie był to koniec granicznych perturbacji. Szczególnie kłopotliwy okazał się odcinek o długości około czterdziestu kilometrów²⁴ położony pomiędzy słupami granicznymi oznaczonymi numerami 214 i 215 w okolicach Baarle. W związku z niemożnością znalezienia w tym momencie rozwiązania zadowalającego obie strony, zdecydowano się pozostawić sprawy tak, jak były do tej pory. Za prowizoryczną granicę pomiędzy państwami uznano granice gmin. Jak każde prowizorium tak i to trwało aż do drugiej połowy XX wieku²⁵. Z niejasnych przyczyn słup graniczny numer 125 po niderlandzkiej stronie rzeki Maas trafił na swoje miejsce dopiero w 2004 roku²⁶.

Region, który obecnie nosi nazwę Flandrii Zelandzkiej (nid. Zeeuws-Vlaanderen), leży na południe od Skaldy Zachodniej²⁷, rzeki oddzielającej ten obszar od niderlandzkiej prowincji Zeelandia. Na południu graniczy on z Królestwem Belgii. W wyniku pokoju w Londynie z 1839 roku pozostała ona częścią Królestwa Niderlandów, ale jej oficjalną granicę z Królestwem Belgii określił ostatecznie wspomniany wyżej traktat z Maastricht. Flandria Zelandzka została dołączona do Zelandii, prowincji Królestwa Niderlandów²⁸.

²³ Pierwszy opis granic parcel sporządzony został 22 marca 1831 r., zaś końcowy dokument pięć lat później. Zob. „Proces-verbaal van erkenning der juiste grenzen tusschen de gemeenten Baarle-Nassau, Provincie Noord-Brabant en Baarle-Hertog, Provincie Antwerpen”, 29 listopada 1836 r., <http://www.grenspalen.nl/archief/baarle-nassau.html>; oraz H. Joosen, *Ons Baarle een bijzonder dorp. Bouwstenen voor de geschiedenis van Baarle, Vrijhandelstaat, Heemkundekring Amalia van Solms, Baarle-Nassau 2006*, s. 14. Dokładny przebieg granic konieczny był do podziału Niderlandów w związku z ostatecznym traktatem pokojowym pomiędzy Królestwem Belgii a Królestwem Niderlandów zawartym w 1839 r.

²⁴ 36 km podają autorzy J. Jansen, A. van Tuijl, *Baarle in stukken. Fragmenten uit het verleden van Baarle, Castelré, Ulicoten en Zondereigen*, Heemkundekring Amalia van Solms, Baarle-Hertog-Nassau 1992, s. 210.

²⁵ R. Żelichowski, *Baarle...*, s. 49.

²⁶ E. de Witt, „Een nieuwe grenspaal”, w: *idem, De Grens. Langs de randen van Nederland...*, s. 134.

²⁷ Na rzekę Skaldę (nid. Schelde) składają się trzy odcinki: (1) Skalda Górna (nid. Boven-schelde), rozpoczynająca bieg od źródeł w Gouy-Le-Câtelet położonym na płaskowyżu Saint-Quentin i płynąca do Gandawy (ok. 185 km); Skalda Dolna (nid. Nederschelde) – odcinek między Waalse Krook do połączenia z rzeką Leie; (2) Skalda Morska (nid. Zeeschelde) – odcinek do Antwerpii i granicy z Niderlandami; (3) Skalda Zachodnia (nid. Westerschelde) – odcinek od granicy z Niderlandami przez Terneuzen, Breskens i Vlissingen do ujścia do Morza Północnego. Skalda Morska i Skalda Zachodnia tworzą estuarium (z łac. aestuarium, droga morska) – poszerzone, lejkowate ujście rzeki powstałe w wyniku działania pływów morskich.

²⁸ *Schamierend Gewest. 200 Jaar Zeeuws-Vlaanderen 1814–2014. Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen 42*, red. A. Bauwens, H. Krabbendam, Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, Aardenburg 2014, s. 9–10.

GRANICA WODNA

Specyficzną cechą gospodarki wodnej Królestwa Belgii są tak zwane poldery międzynarodowe, których jest dwadzieścia. Charakteryzują się one tym, że znajdują się po obu stronach granicy z Królestwem Niderlandów oraz zarządzają nimi dwie oddzielne władze. Tak m.in. się dzieje w przypadku polderu Świętego Alberta (nid. Oude Sint-Albert-polder)²⁹, położonego pomiędzy polderami Sas van Gent i Philippine we Flandrii Zelandzkiej (Niderlandy) podzielonymi granicą ustaloną w 1664 roku. Posiadał on własny zarząd, a ponieważ prawa obowiązujące w jednym państwie nie mogły być zastosowane w drugim, w 1854 roku uzyskał status „polderu neutralnego” (rodzaj wolnego terytorium). Po trzech stuleciach poldery międzynarodowe przestały istnieć i w latach 1965–1967 zostały podporządkowane istniejącym władzom regulującym miejscowe stosunki wodne tzw. *waterschappen*. Polder Moerspui, położony pomiędzy polderami Koewacht i Zuiddorpe, z powodu perturbacji prawnych status międzynarodowy utrzymał aż do 1971 roku³⁰.

W XIX wieku osuszanie polderów znajdujących się we Flandrii Wschodniej i Flandrii Zachodniej odbywało się poprzez odprowadzanie wód do Skaldy Zachodniej za pomocą kanałów przechodzących przez tereny należące do Flandrii Zelandzkiej. W wyniku podziału Niderlandów granice zostały zamknięte, co spowodowało wstrzymanie osuszania dwóch najważniejszych polderów – Sas van Gent i Philippine. Traktat zawarty między Królestwami Belgią i Niderlandami w 1842 roku oraz porozumienie gandawskie z 20 maja 1843 roku (nid. *Overeenkomst* lub *Conventie van Gent*) szczegółowo uregulowały zasady odprowadzania wód z osuszanych polderów. W celu koordynacji działań powołano komisję, w której skład wchodziło po dwóch członków z zainteresowanych prowincji oraz inżynierowie z Zelandii i Flandrii Wschodniej. W 1968 roku konieczne było podpisanie nowego traktatu między Belgią i Niderlandami ze względu na konieczność prac przy odwodnieniu polderu Braakman i Śluzy Izabeli (nid. *Isabellasluis*). W wyniku nowego porozumienia podjęto decyzję, aby nie odbudowywać zniszczonej Śluzy Izabeli, a w jej miejsce wybudować

²⁹ Nazwa tego polderu pochodzi od imienia arcyksięcia Alberta Austriackiego, który w 1610 r. udzielił zezwolenia na jego budowę. Należy on do kompleksu dziewięciu polderów położonych między Sas van Gent, Philippine i Boekhout, noszących nazwę polderów Alberta i Izabeli (nid. *Polders van Albert en Isabella*).

³⁰ M. de Vleeschauwer, *Het polderlandschap de Waterschelde en België*, w: *Scharmierend Gewest...*, s. 26.

kompleks nowych śluz na granicy belgijsko-niderlandzkiej. Zarządzanie tym kompleksem wzięła na siebie strona belgijska. Na taki model zarządzania musiały wyrazić zgodę oba rządy, co w praktyce oznaczało decentralizację zarządzania nimi, a zatem nową formułę funkcjonowania polderów międzynarodowych.

W 1984 roku nastąpiły kolejne etapy decentralizacji i decyzje w sprawach tego typu polderów nie są odtąd przedmiotem porozumień międzyrządowych, ale instytucji nimi zarządzających. Poldery międzynarodowe są unikatową strukturą w historii zarządzania stosunkami wodnymi w Europie.

*

Żegluga po Skaldzie Zachodniej ma fundamentalne znaczenie dla Antwerpii, największego portu Królestwa Belgii, położonego u ujścia rzeki do Morza Północnego. W wyniku pokoju westfalskiego z 1648 roku Antwerpia została odcięta od Skaldy, ale w następnych wiekach miasto to odbudowało swoją gospodarkę i stało się najważniejszym portem Niderlandów Południowych. Willem I, przyszły król Niderlandów, uważał Antwerpię za największego konkurenta Amsterdamu. Toteż podczas podziału Niderlandów po rewolucji z 1830 roku, w traktacie pokojowym znalazło się sformułowanie, że wprawdzie wolna żegluga po Skaldzie zostanie utrzymana, ale statki wożące po niej towary będą płacić cło. W 1863 roku cła te zostały wykupione przez rząd belgijski i Antwerpia stopniowo odzyskała silną pozycję wśród europejskich miast portowych.

Podczas pierwszej i drugiej wojny światowej miasto dostało się w ręce niemieckie. W przeciwieństwie do Rotterdamu, w czasie hitlerowskiej okupacji Belgii port nie został zniszczony i od jesieni 1944 roku wojska alianckie mogły go wykorzystywać do transportu żołnierzy na front oraz przewozu rannych. Pod koniec wojny, aż do kapitulacji Niemiec, Antwerpia była ostrzeliwana pociskami V1 i V2. Po wojnie miasto i port zostały odbudowane i zmodernizowane. W wyniku stałego wzrostu tonażu statków handlowych powoli wyczerpywały się możliwości przewozowe Skaldy. Pogłębiania rzeki w latach siedemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku nie były już wystarczające. W 2004 roku rządy Królestwa Niderlandów i Królestwa Belgii zawarły porozumienie o wspólnym prowadzeniu prac nad uczynieniem Skaldy rzeką żeglowną dla wielkich statków handlowych. Zaproponowane rozwiązania okazały się jednak zbyt drastyczne dla środowiska

naturalnego i mogły doprowadzić do nieodwracalnych szkód w tym regionie. Zdecydowano się na inne, unikalne w swej skali rozwiązanie – polderyzację obszarów w pobliżu Skaldy Zachodniej. W związku z planami poszerzenia toru wodnego Skaldy, w celu ratowania bioróżnorodności, podjęto decyzję o „kompensacji dla natury” (nid. *natuurcompensatie*) przez polderyzację obszarów, w tym flamandzkich polderów Prospera i Hedwige. Prace przy polderze Hedwige po stronie niderlandzkiej rozpoczęto z opóźnieniem i zostaną one zakończone w 2022 roku³¹.

*

W dniu 28 listopada 2016 roku belgijski minister spraw zagranicznych Didier Reynders i jego niderlandzki odpowiednik Bert Koenders podpisali traktat przesuwający granicę między Królestwem Belgii i Królestwem Niderlandów na korzyść tego drugiego. Przyczyną „dostosowania granic”, jak ujęto to w dokumencie państwowym, była niejasna sytuacja obszaru wokół rzeki Maas (Moza), na odcinku między Eijsden-Margraten (prowincja Limburgia) a belgijskim Visé. Był to wynik prac hydrotechnicznych prowadzonych na rzece w latach 1960–1980 oraz skutków regulacji Maas w 1961 roku. Powstałe w wyniku prac wysepki połączyły się z brzegami obu państw. Jedną z nich, belgijska Presqu’île d’Ilal, stała się trudna do osiągnięcia dla belgijskiej policji i zamieniając się w ziemię niczyją, zaczęła stwarzać problemy z „utrzymaniem porządku publicznego”. Traktat graniczny położył kres tej sytuacji. „Ten wyjątkowy traktat graniczny jest przykładem naszej doskonałej współpracy z Belgami. Pokazaliśmy dziś, że Holandia i Belgia odnoszą sukcesy jako dobrzy sąsiedzi w pokojowym dostosowywaniu granic” – powiedział minister Koenders³².

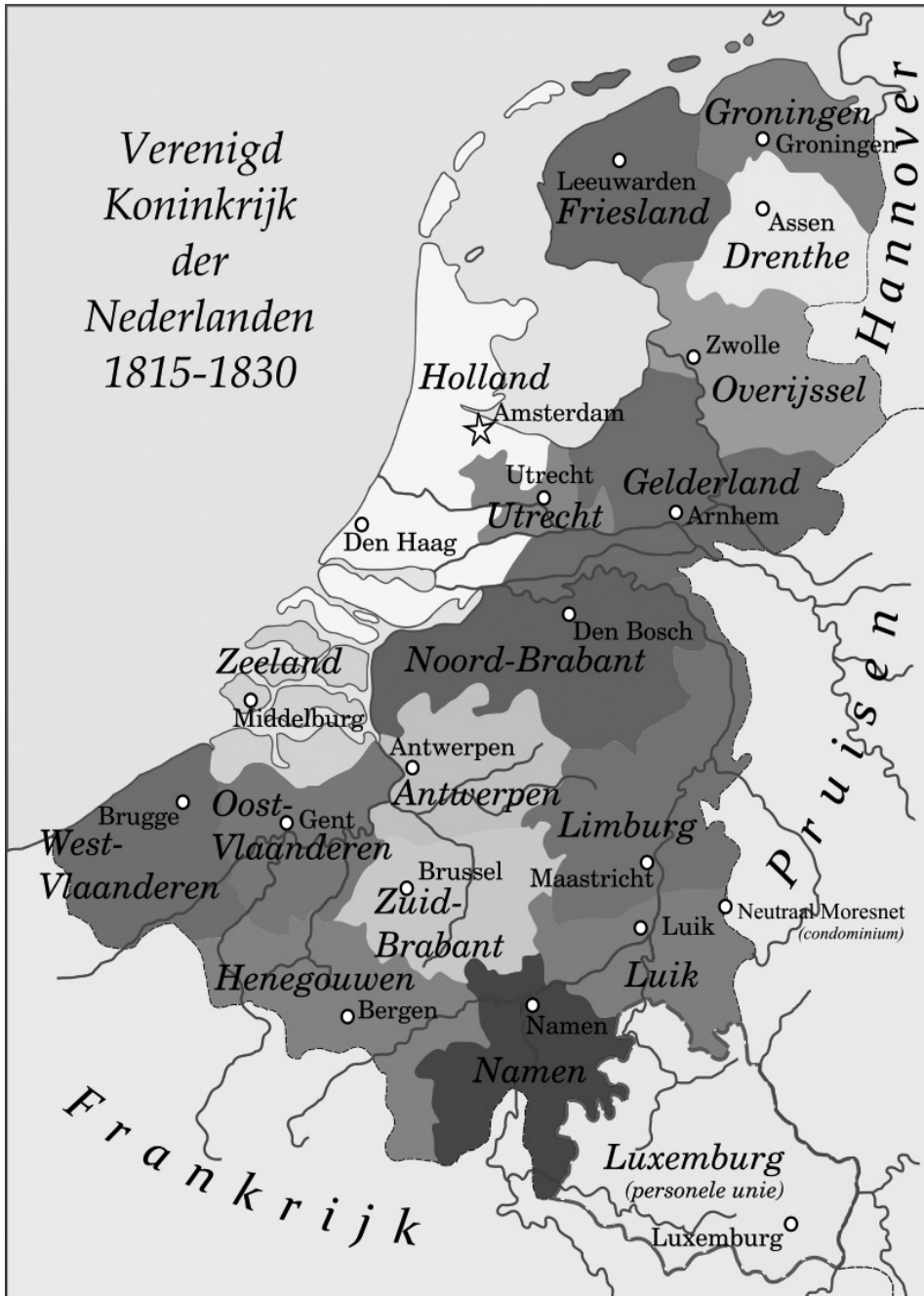
GRANICA LĄDOWA Z FRANCJĄ

Granicę z Francją określił pokój utrechcki z 11 kwietnia 1713 roku, kończący toczącą się w latach 1701–1714 tzw. hiszpańską wojnę sukcesyjną³³. Bezpośrednim pretekstem do jej wybuchu stała się

³¹ <https://www.zeeland.nl/natuur-en-landschap/natuurpakket-westerschelde/hedwige-prosperproject>

³² <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/11/28/nederland-en-belgie-passen-grens-aan>

³³ Teksty można znaleźć w *Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens*, opublikowanym przez Jean Du Mont de Carels-Kroon, om VIII/1, s. 353–386, dostępny na Gallica, baza danych BnF.

Ryc. 5. Granice w latach 1815–1830

Źródło: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/1815-VerenigdKoninkrijkNederlanden.svg> [dostęp: 3 listopada 2019].

bezpomniana śmierć Karola II (1661–1700), ostatniego potomka Karola V. W wyniku układów pokojowych zawartych 11 kwietnia 1713 roku w Utrechcie, 6 marca 1714 roku w Rastatt i 15 listopada 1715 roku w Antwerpii, ziemie Niderlandów Południowych³⁴ zostały przekazane Karolowi III (1716–1788) i znalazły się w posiadaniu austriackich Habsburgów. Pod naciskiem Republiki Zjednoczonych Niderlandów i Wielkiej Brytanii (wówczas sojusznika Austrii) Niderlandy Południowe miały stanowić strefę buforową między Francją i Republiką³⁵. Od marca 1716 do stycznia 1717 roku we francuskim Lille trwały negocjacje m.in. w sprawie ostatecznego wytyczenia przebiegu granic. Powoływano komisarzy do rozwiązania wszystkich innych istniejących trudności, sporów granicznych, a także problemów specyficznych dla wdrażania tego traktatu³⁶. Cztery dekady później, 1 maja 1756 roku Francja i Austria podpisały tzw. pierwszy traktat wersalski, w wyniku którego Austria ogłosiła neutralność w konflikcie francusko-angielskim oraz zawarła przymierze obronne z Francją. Traktat ten zakończył dwusetletnie zagrożenie granic Niderlandów Południowych ekspansją francuską³⁷.

W Królestwie Zjednoczonych Niderlandów w obecnym Muzeum Broela w mieście Kortrijk (w belgijskiej prowincji Zachodniej Flandrii) 28 marca 1820 roku podpisany został kolejny traktat, który wprowadził korektę granicy między Królestwem Willema I a Francją. Oprócz kilku drobnych poprawek granica ta nadal odpowiada granicy krajowej między Belgią a Francją oraz Luksemburgiem a Francją³⁸.

*

W dniu 11 kwietnia 2013 roku społeczność francuskiego Nord i Pas-de-Calais oraz belgijskiej prowincja Flandrii Zachodniej, dwunastu partnerów francuskich i belgijskich oraz Eurometropolis Lille-Kortrijk-Tournai obchodzili hucznie 300 lat istnienia granicy ustalonej w pokoju utrechckim. Dla historii Królestwa Belgii to ważny moment

³⁴ Niderlandy Południowe były autonomiczną częścią monarchii habsburskiej, dlatego też można się spotkać z nazwą Niderlandy Cesarskie (nid. Keizerlijke Nederlanden).

³⁵ E. Rostworowski, *Historia powszechna wiek XVIII*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 318–320.

³⁶ Tim de Backer, *Het uitvoeren van verdragen. De Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden en de Oostenrijkse Nederlanden (1713–1731)*, Universiteit Leuven, Leuven 2007, s. 65, <http://www.ethesis.net/Vrede%20van%20Utrecht/Vrede%20van%20Utrecht.pdf> [dostęp: 3 listopada 2019].

³⁷ J.I. Israel, *The Dutch Republic...*, s. 1088.

³⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Verdrag_van_Kortrijk (mapka) [dostęp: 3 listopada 2019].

o charakterze symbolicznym³⁹. Poza kilkoma szczegółami określił on przebieg granicy francusko-belgijskiej, jaką znamy obecnie. Granica z 1713 roku miała jeden ważny efekt uboczny. Jak pisał Ludo Milis⁴⁰, stopniowo zaczęła przekształcać się w granicę językową. Na obszarze Flandrii francuskiej powoli język niderlandzki i miejscowe dialekty zastąpione zostały przez język francuski. Sprzyjała temu oczywiście polityka państwa francuskiego. Odchodziły pokolenia, dla których język był ich małą ojczyzną.

Mieszkańcy i goście mogli korzystać z licznych przedsięwzięć artystycznych, które podkreślały cenne dziedzictwo i wspólne tradycje regionu transgranicznego⁴¹. Koordynator obchodów „300 lat granicy” Bart Castelein podkreślił znaczenie inicjatyw artystycznych w tym regionie, m.in. grafiki na posterunku granicznym „Kamaland” w Adinkerke wykonanej przez słynnego belgijsko-niderlandzkiego artystę Kamagurkę⁴².

FLANDRIA FRANCUSKA GRANICA SENTYMENTALNA?

Nord i Pas-de-Calais to regiony administracyjne położone w północnej części Francji, które w wyniku reformy terytorialnej z 2014 roku weszły dwa lata później w skład większego regionu nazwanego Hauts-de-France (Górna Francja)⁴³. Region ten składa się z pięciu departamentów: Aisne, Nord, Oise, Pas-de-Calais i Somme. Obejmuje obszar 31 813 km². Pod koniec grudnia 2014 roku zamieszkiwało go 6 088 737 osób. Jest trzecim najbardziej zaludnionym regionem we Francji i drugim pod względem gęstości (188 osób na metr kwadratowy). Jego ośrodkiem administracyjnym jest miasto Lille (nid. Rijsel). Calais, drugie pod względem wielkości miasto regionu, położone nad

³⁹ <http://herakleitosonmondays.blogspot.com/2013/04/exact-300-jaar-vrede-van-utrecht-1713.html>; *300 ans de frontière, tricentenaire du traité de paix d'Utrecht; 300 jaar Grens driehonderdste verjaardag van de Vrede van Utrecht*, Programme/Programma 2013–2014, Interreg 2013.

⁴⁰ L. Milis, „De Vrede van Utrecht (1713). Een akkoord met duurzame gevolgen” [Pokój w Utrechcie w 1713 r. Uгода z dalekosieżnymi konsekwencjami], w: *Grens/Frontière...*, s.18–19.

⁴¹ <https://be.ambafrance.org/Lancering-van-het>

⁴² L. Zeebroek (ur. 1956 r.), pseudonim artystyczny Kamagurka, belgijski rysownik, dramaturg, artysta komiksowy, malarz, komik, piosenkarz komediowy i producent telewizyjny, znany z absurdalnej natury swojej działalności. Twórca różnorodnych postaci komiksowych; <https://www.hln.be/regio/de-panne/-kamaland-staat-te-verkommeren~a9735c64/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2> [dostęp: 3 listopada 2019].

⁴³ Décret n° 2016-1265 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Hauts-de-France, Légifrance, <https://www.legifrance.gouv> [dostęp: 3 listopada 2019].

Cieśniną Kaletańską (fr. Pas-de-Calais, ang. Strait of Dover) jest kontynentalnym centrum gospodarczym oraz transportowym mającym połączenie z Dover w Wielkiej Brytanii.

Większa część regionu Nord-Pas-de-Calais i Pikardii była kiedyś częścią historycznych Niderlandów Południowych, ale w latach 1477–1678 stopniowo, w wyniku prowadzonych tu wojen, region ten stał się nabytkiem królów Francji. Kulminacja tego procesu nastąpiła w okresie panowania Ludwika XIV (Króla Słońce, 1638–1715), gdy w 1713 roku została wyznaczona nowa granica. Artezja (fr. Artois), Cambrai, zachodnia część Flandrii i francuskie Hainaut oraz (częściowo) Pikardia, to obecnie regionalne odniesienia do odległej już przeszłości, wciąż żywej wśród mieszkańców⁴⁴. Flandria Francuska (fr. La Flandre française; nid. Frans-Vlaanderen), stanowiąca część historycznego hrabstwa Flandrii, weszła w skład dawnych departamentów Pas-de-Calais i Nord. Składają się nań obecnie dwa obszary:

- Westhoek Francuski (fr. Westhoek français, Flandre flamingante, Flandre maritime; nid. Frans Westhoek) położony między rzeką Lys (nid. Leie) i Morzem Północnym, wchodzący w skład okręgu (*arrondissement*) Dunkierki oraz częściowo okręgów Cassel, Hazebrouck i Bailleul;

- Flandria Walońska (fr. La Flandre Lilloise; Flandre romane, Flandre gallicante; nid. Rijsels Vlaanderen), położona na południe od rzeki Lys, z miastami Roubaix, Tourcoing, Armentières i Douai, będąca częścią okręgów Lille i Douai. Za stolicę Flandrii Francuskiej uznawane jest miasto Lille.

Język francuski od dawna dominował wśród wyższych sfer. Język niderlandzki był językiem warstw niższych, tolerowanym podczas liturgii katolickiej w kościele, postrzeganym jako „język ludu”. Rewolucja z 1789 roku wzmocniła pozycję języka francuskiego. Hasła jednoczące wszystkie warstwy społeczne wymagały jednego języka narodowego. W 1833 roku prawnie zakazane zostało posługiwanie się językiem niderlandzkim w szkolnictwie podstawowym, ale dla celów katechizacyjnych Północna Rada Naukowa (fr. *Conseil académique du Nord*) pozwalała posługiwać się nim do 1853 roku. Od 1890 roku na mocy dekretu ministerialnego wydano zakaz katechizacji i modlitw w języku niderlandzkim, który obowiązywał do pierwszej wojny światowej. Pod koniec XIX wieku język ten przestał być używany w okolicach Dunkierki, choć w początkach następnego stulecia posługiwali się

⁴⁴ <https://nevb.be/wiki/Frans-Vlaanderen>

nim jeszcze nieliczni rybacy. Utworzony wówczas Komitet Flamandzki we Francji (fr. *Comité flamand de France*, nid. *Vlaams Verbond van Frankrijk*) postawił sobie za cel badanie, zachowanie i popularyzację historii oraz literatury flamandzkiej.

Po drugiej wojnie światowej we Francji nastąpiło ożywienie nacjonalizmu. Ruch Flamandzki i Francuska Flandria nie miały warunków do spokojnego rozwoju. Od 1948 roku rozpoczęto organizowanie Dni Kultury Francusko-Flamandzkiej⁴⁵. Celem ich działań było zachęcenie do zacieśniania kontaktów kulturalnych między Francuzami i miejscowymi Flamandami, a tym samym podtrzymywanie obecności kultury niderlandzkiej w tym regionie. Powstał Komitet na rzecz Flandrii Francuskiej (nid. *Komitee voor Frans Vlaanderen*) oraz zaczęło się ukazywać dwujęzyczne pismo „Notre Flandre” („Nasza Flandria”). W 1957 roku jego rolę przejęło nowe czasopismo „Ons Erfdeel” („Nasze Dziedzictwo”), a w 1960 roku Fundacja *Ons Erfdeel* (nid. *Stichting Ons Erfdeel*)⁴⁶, która została przekształcona we flamandzko-niderlandzką instytucję kulturalną, która publikuje czasopisma i książki poświęcone językowi, literaturze i szeroko pojętej kulturze niderlandzkiej. W 1972 roku na granicy belgijsko-francuskiej w miejscowości Rekkem w Zachodniej Flandrii powstało Centrum Dialogu Fundacji *Erfdeel* (nid. *Dialogocentrum Stichting Erfdeel*) wydające drukiem czasopismo „Septentrion. Arts, Lettres et Culture de Flandre et des Pays-Bas”, dwujęzyczny rocznik „De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas Français”, a od 1993 roku – angielskojęzyczny rocznik „The Low Countries”.

Przystąpienie Królestwa Belgii i Republiki Francuskiej do strefy Schengen uczyniło granicę pomiędzy tymi państwami niewidoczną. Romanizacja flamandzkich obszarów pogranicza czyni postępy, ale mający tu miejsce styk dwóch wielkich kultur nie pozostawia wątpliwości, że każda z nich ma się dobrze i współistnieje bez konfliktów.

GRANICA Z NIEMCAMI

Kongres Wiedeński określił granicę Zjednoczonego Królestwa Niderlandów z Cesarstwem Niemieckim. Obszarem, na którym wówczas skupiała się uwaga mocarstw z koalicji antynaopoleońskiej, był kanton Aubel z okresu Cesarstwa Francuskiego, stanowiący obecnie część belgijskiej gminy Kelmis. Znajdujące się tam złoża rud cynku

⁴⁵ L. Verbeke, *Taalstrijd en Vlaamse Beweging in Frans-Vlaanderen*, „Ons Erfdeel” 1963–1964, t. 7, s. 25.

⁴⁶ R. Żelichowski, *Flandria...*, s. 355.

znane były już od czasów rzymskich. Jak podają źródła, położona w Księstwie Limburgii góra Altenberg zawierająca owe minerały, od XIV wieku stanowiła własność miasta Akwizgran⁴⁷, któremu podarował ją Karol Wielki. Od czasu objęcia przez Habsburgów austriackich rządów w Niderlandach Południowych kopalnie zostały objęte monopolem państwowym. W okresie rządów francuskich⁴⁸ stały się „instytucją o charakterze narodowym”.

W wyniku zwycięskiej ofensywy koalicji antynapoleońskiej, do której przyłączył się król Niderlandów Willem I, lewy brzeg rzeki Mozeli znalazł się pod zarządem Brytyjsko-Niderlandzkim a prawy pod zarządem Prus⁴⁹. Stan posiadania Holendrów regulował protokół z 31 maja 1814 roku a Prus porozumienie z 5 kwietnia 1815 roku. Te ostatnie objęły w posiadanie kantony Eupen, Malmédy, Sankt-Vith, Kronenburg i Schleiden, w dawnym departamencie Ourthe wraz z małym fragmentem kantonu Aubel, przez który przebiegała brukowana kamieniami droga łącząca Liège (Leodium) z Akwizgranem⁵⁰. Artykuł 25 dokumentu końcowego Kongresu Wiedeńskiego z 9 czerwca 1815 roku określał granice Prus, zaś artykuł 66 granice Niderlandów. Nie były one doprecyzowane w miejscu, gdzie państwa te się stykały. Dokument końcowy zakładał, że mieszana Komisja wyłoniona w trybie późniejszym zajmie się dokładniejszym wytyczeniem granic. Komisja taka rozpoczęła pracę w Akwizgranie 15 grudnia 1815 roku, ale spory wynikające z innego sposobu interpretacji dokumentu wydłużyły procedurę negocjacyjną⁵¹. Kością niezgody były przede wszystkim ważne strategicznie złoża cynku, w które okolica ta obfitowała. Ponieważ żadna ze stron nie chciała, aby druga strona otrzymała funkcjonujące już tam kopalnie, negocjacje trwały ponad rok. Uzgodnienia zapadły na piątym spotkaniu roboczym Komisji 21 maja 1816 roku, a w miesiąc

⁴⁷ W trójkącie ziem leżących na styku Niemcy–Belgia–Niderlandy źródła posługują się różnymi nazwami tych samych miast, co uzasadnione jest tradycją językową, a stanowi kłopot dla czytającego. I tak – Aachen (niem.), Aken (niderl.), to niemiecki Akwizgran, zaś Luik (niderl.), Liège (franc.), Lüttich (niem.) to belgijski Liège (łac. Leodium).

⁴⁸ Niderlandy Północne, czyli Republika Zjednoczonych Prowincji, w latach 1795–1806 przyjęła nazwę Republiki Batawskiej, podporządkowanej rządowi francuskiemu. W latach 1806–1810 Niderlandy Północne stały się Królestwem Holandii, na którego tronie zasiadał brat Napoleona, Ludwik. Niezadowolony z jego rządów Napoleon usunął go z tronu i w 1810 r. uczynił je częścią Cesarstwa Francuskiego. Niderlandy Południowe, rządzone przez austriackich Habsburgów, w rękach francuskich znalazły się już 1792 r.

⁴⁹ L. Malvoz, *Het neutrale gebied van Moresnet (1816–1991)*, „Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België” 1983, nr 144, kwiecień.

⁵⁰ O czterech pierwszych kantonach wspomina też polski autor. J. Łaptos, *Historia Belgii...*, s. 139.

⁵¹ O niuansach w interpretacjach dokumentu i wynikających stąd komplikacjach patrz: L. Malvoz, *Het neutrale gebied...*, s. 70 i nast.

później, 26 czerwca podpisany został Traktat o Granicach lub tzw. Traktat z Akwizgranu⁵². Artykuł 17 Traktatu w sposób zawyły rysował kształt przyszłego Neutralnego Moresnetu. Terytorium gminy Moresnet podzielone zostało na trzy części: Moresnet Pruski, Moresnet Niderlandzki i mały kawałek tego terenu ze wsią Kelmis i kopalnią cynku uzyskał status neutralny. Terytorium to w kształcie nierównoramiennej trójkąta, zarządzane miało być wspólnie przez ponad wiek przez komisarza pruskiego i holenderskiego i nazwane zostało Neutralnym Moresnetem.

Dla porządku należy dodać, że także gmina Gemmenich została podzielona na trzy części. Informacja o tym fakcie nie znalazła się jednak w Traktacie, bowiem mała część gminy, która została początkowo przyznana Niderlandom, z czasem weszła w skład Pruskiego i Neutralnego Moresnetu⁵³. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła 16 września 1816 roku w pruskim Kleef. Choć na wymianę terytoriów przeznaczono jeden miesiąc, w rzeczywistości w przypadku Moresnetu nastąpiło to dopiero 25 lutego następnego roku⁵⁴.

Stosownie do artykułu 42 Traktatu o Granicach, w ciągu dwóch tygodni od chwili przekazania terytorium Prusom i Niderlandom, miały zostać postawione stosowne znaki graniczne. W rezultacie akcję tę udało się zakończyć dopiero 23 września 1818 roku, kiedy to znalazły się one w komplecie na miejscu⁵⁵. Drewniane znaki graniczne zostały ponumerowane od 1 do 188 od strony rzeki Mozy w kierunku południowo-zachodnim. Od tego punktu ciągnął się już podwójny rząd słupów znaków z takimi samymi numerami po obu stronach strefy neutralnej, to znaczy od strony holenderskiej i pruskiej. U wierzchołka tego trójkąta umieszczony został jeden wspólny słup z numerem 193.

Na kilkanaście lat Neutralny Moresnet znalazł się pomiędzy Niderlandami a Prusami. Z chwilą wybuchu w 1830 roku rewolucji belgijskiej i ogłoszenia przez południową część Niderlandów secesji z Królestwa Niderlandów, Moresnet stał się częścią utworzonego wkrótce Królestwa Belgii⁵⁶. Nowe Królestwo uznało się za uprawnione do za-

⁵² W literaturze występuje pod nazwą Grensverdrag van Aken lub het Grenstractaat van Aken (niderl.), a także Vertrag von Aachen (niem.).

⁵³ Dziś dawny pruski Moresnet to Neu-Moresnet a Neutral Moresnet to Kelmis. Oba na terenie Królestwa Belgii.

⁵⁴ Do 24 lutego 1817 r. cały Moresnet pozostawał pod zarządkiem Prus.

⁵⁵ Dokładną linię graniczną z Prusami określa dokument *Proces-Verbal de la ligne de demarcation entre les Royaumes des Pays-Bas et de Prusse*, podpisany w Emmerik 23 IX 1818 r.

⁵⁶ E. de Witt, „Vierlandenpunt wird Deielandenpunt”, w: *idem, De Grens. Langs de randen...*, s. 87 i n.

rzządzania Neutralnym Moresnetem⁵⁷. Od strony miejscowości Vaals wyznaczony został czwarty punkt graniczny. Ze względu na nietrwałość wykonanych z drzewa dębowego słupów granicznych od 1847 roku zaczęto zastępować je kamiennymi. W latach 1869–1870 proces ten zakończono. Wzdłuż granicy belgijskiej uzyskały one numery rzymskie od I do XXX, a wzdłuż granicy pruskiej od XXXI do LX.

Na terytorium Neutralnego Moresnetu, minipaństwa o powierzchni 344 hektarów i granicy o długości 11 km, mieszkało początkowo tylko 256 osób⁵⁸.

*

Artykuł 17 Traktatu o Granicach stanowił, że terytorium to posiadać będzie wspólną władzę i nie może być zajęte militarnie przez żadnego z jego sygnatariuszy. Oznaczało to zatem, że terytorium to nie należało ani do Królestwa Prus, ani do Królestwa Niderlandów, ani też do powstałego po 1830 roku Królestwa Belgii, jednakże oba kraje zapewniły sobie możliwość własnej reprezentacji, która mogła wpływać na zarządzanie nim. W XX wieku wielu autorów formę ustrojową Neutralnego Moresnetu przyrównywało do minipaństw typu San Marino lub chętniej Andory.

W drugiej połowie XIX wieku ustaliła się zasada, że królowie krajów sąsiednich mieli nad terytorium władzę wykonawczą, zaś ustawodawczą ich stosowne parlamenty⁵⁹. Dekrety wydawane przez monarchów stanowiły prawo obowiązujące na terytorium Neutralnego Moresnetu. Pełnię ich absolutystycznej władzy ograniczały jednak dwa punkty zapisane w Traktacie o Granicach z 26 czerwca – wspólny zarząd i zakaz okupacji militarnej.

Po uznaniu przez Niderlandy w pokoju londyńskim z 1839 roku niepodległości Belgii, sytuacja tego terytorium została ustabilizowana na najbliższe kilkadziesiąt lat. Warto tu dodać, że miejscowy aktywista dr Wilhelm Molly zapragnął uczynić z Neutralnego Moresnetu państwo Esperanto o nazwie Amikejo (Miejsce Wielkiej Przyjaźni)⁶⁰ i wraz z francuskim profesorem Gustave Royem utworzyć w Neu-

⁵⁷ Królestwo Niderlandów nigdy oficjalnie nie przekazało praw zarządzania Neutralnym Moresnetem Królestwu Belgii.

⁵⁸ http://home.hccnet.nl/c.damen/engels/index_en.htm

⁵⁹ „Revue de l'Administration” 1864–1865, XI, s. 454–470.

⁶⁰ Der Esperanto-Staat Neutral-Moresnet, Wilhelm Dithmar erinnert an eine von Idealisten geschaffene „Republik” vor den Toren Aachens, http://www.fortunecity.de/tatooine/kirk/155/frame_era4.html [dostęp: 3 listopada 2019].

tralnym Moresnecie światowe centrum tego ruchu⁶¹. Twórca języka esperanto Ludwik Zamenhof⁶² wyrażał się o projektach Roya w liście z 18 grudnia 1907 roku pozytywnie⁶³.

W liczącym wtedy ponad cztery tysiące mieszkańców Neutralnym Moresnecie było zarejestrowanych aż 135 esperantystów. Domy gościnne dla nich oznaczone były zielonymi gwiazdami umieszczonymi na fasadach domów i nosiły napis Esperanta Gasttablo. Niektóre z nich przetrwały do dziś⁶⁴. Ogłoszenie przez Roya powstanie Amikejo w dniu 18 sierpnia na Kongresie w Dreźnie⁶⁵ nie zyskało akceptacji międzynarodowej społeczności esperantystów. Niemniej, po spotkaniu tym wiele zagranicznych gazet ogłosiło, że powstało państwo Esperanto. Jak pisał Adam Zakrzewski, niestety, zgłoszenie Neutralnego Moresnetu uznane zostało przez jednych uczestników Kongresu za pomysł o charakterze politycznym⁶⁶, przez innych za nadmierną ambicję samego Roya.

Wybuch I wojny światowej zlikwidował neutralność Moresnetu. W 1914 roku wojska niemieckie skoncentrowane zostały na jego granicy, a 8 sierpnia Niemcy żołnierze wkroczyli do Liège, gwałcąc neutralność sąsiedniej Belgii. Mieszkańcy Neutralnego Moresnetu wiedzieli już, że nadszedł koniec ich minipaństwa. Okupacja niemiecka

⁶¹ W. Dithmar, Ein „Esperanto-Staat“ ehemals in Neutral-Moresnet?, w: „Im Göhlthal“, t. 18, s. 45–49, http://www.fortunecity.de/tatooine/kirk/155/frame_era4.html; „Über dieses Vorhaben liegen, wie mir ein PIERRE CLAES aus Brüssel mitteilt, im Wiener Esperanto; http://www.norbertschnittler.de/Surftipps/2001_28.htm#Esperanto [dostęp: 3 listopada 2019].

⁶² Dr Ludwik Zamenhof (1859–1917), wybitny poliglota, twórca międzynarodowego języka esperanto. Pochodził z żydowskiej rodziny nauczyciela języków obcych. Po ukończeniu gimnazjum w Warszawie studiował medycynę w Moskwie i w Wiedniu, a następnie specjalizował się w Warszawie jako okulista. Od najmłodszych lat interesował się językoznawstwem. W wieku czternastu lat władał już sześcioma językami. Żyjąc w wielonarodowym mieście Białymstoku, obserwował, że mieszkający tam Polacy, Rosjanie, Żydzi, Białorusini i Niemcy nie lubią się i nie rozumieją. Sądził, że jednym z powodów tego stanu rzeczy jest różnorodność języków, która dzieli ludzi i zmienia we wrogów. Dlatego rozpoczął pracę nad tworzeniem nowego języka międzynarodowego *lingwe uniwersala*. W 1887 r. wydano pierwsze polskie podręczniki nowego języka w wersji rosyjskiej i polskiej podpisane pseudonimem dr Esperanto – „mający nadzieję”. Później, od pseudonimu twórcy nowy język zaczęto nazywać „esperanto”.

⁶³ Esperanta Civito, Heroldo komunikas n-ro 161, http://www.esperantio.net/heroldo_komunikas.php?numero=161 [dostęp: 3 listopada 2019].

⁶⁴ Jak np. budynek zwany *De Jansmühle*, młyn mielący rudę i położony w Pruskim Moresnecie, który służył za miejsce zakwaterowania personelu zatrudnionego w „Vieille Montagne” od 1848 r.

⁶⁵ IV Światowy Kongres Esperanto w Dreźnie odbył się w dniach 15–22 VIII 1908 r. W czasie sesji, w dniu 18 VIII 1908 r., omawiano taką możliwość. O ustaleniach tego Kongresu patrz fragment „Du grawaj utopioj [dwie ważne utopie]”, w: L. Courtiwat, *Historio de Esperanto 1887–1913*, t. I, s. 260.

⁶⁶ Z. Adam [Adam Zakrzewski], *Historio de Esperanto 1887–1912*, Pola Esperanto-Asocio, Varsovio 1979, s. 93.

była jawnym naruszeniem art. 17 Traktatu o Granicach z Akwizgranu, w którym jego sygnatariusze stwierdzali, że Neutralny Moresnet nigdy nie może być okupowany przez jedno z państw nadzorczych. W dniu 25 maja 1916 roku sąd administracyjny w Eupen „uporał się z tym drobiazgiem” i uznał Traktat za nieważny, nadając pełną władzę nad tym terytorium do końca wojny Niemcom.

W listopadzie 1918 roku do Neutralnego Moresnetu wkroczyły wojska belgijskie. Traktat pokojowy kończący I wojnę światową podpisano w Wersalu 28 czerwca 1919 roku. Wraz z uchwaleniem Traktatu Wersalskiego minipaństwo Neutralny Moresnet przeszło do historii⁶⁷. Artykuł 1 Traktatu powołał w jego miejsce gminę Kelmis, wydzieloną z prowincji Liège, podporządkowaną administracyjnie okręgowi (*arrondissement*) Verviers, a prawnie kantonowi Aubel. W artykule 32 Traktatu cała gmina miała zostać połączona w całość pod wspólną nazwą La Calamine. Nazwa ta pojawia się zarówno w niderlandzkim, jak i francuskim tekście Traktatu. *La calamine*, czyli *kelmis*, pochodzi od słowa *kelme* i w dialekcie limburskim oznacza rudę cynku. Nazwą tą posługiwano się potocznie w odniesieniu do całego obszaru, na którym zamieszkiwała miejscowa ludność⁶⁸.

Po okupacji niemieckiej tego obszaru w czasie II wojny światowej, według belgijskiej ustawy językowej z 1963 roku, terytorium to znalazło się w obszarze niemieckojęzycznym z oficjalną nazwą Kelmis⁶⁹. Królewskim dekretem z 17 września 1975 roku, wpartego ustawą z 30 grudnia 1975 roku, gminy Kelmis (dawniej Neutralny Moresnet), Neu-Moresnet (dawniej Pruski Moresnet) i Hergenrath zostały połączone w nową gminę Kelmis. Gmina Moresnet (dawnej belgijski Moresnet) wchłonięta została przez nową gminę Plombières i należy do francuskiej strefy językowej. Gmina Kelmis liczy ponad 10 000 mieszkańców i jest drugą co do wielkości niemieckojęzycznego regionu Belgii⁷⁰.

⁶⁷ Polski tekst za: B. Winiarski, *Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1938, s. 164–165.

⁶⁸ 18 V 1940 r. gminy Eupen, Malmédy i Moresnet zostały włączone do III Rzeszy.

⁶⁹ W wyniku poprawki do Konstytucji Królestwa Belgii z 24 XII 1970 r. powołano trzy wspólnoty oparte na kryterium przynależności kulturalnej: niderlandzką, francuską i niemiecką i trzy regiony według kryterium terytorialnego: Flandrię, Walonię i Brukselę. W 1993 r. doszło do przekształcenia Belgii w państwo federalne sankcjonujące podział państwa na trzy regiony o szerokiej autonomii i trzy wspólnoty. Wspólnota niemieckojęzyczna Belgii (niem. *Deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens*, w skrócie DGB) – to jedna z trzech oficjalnych wspólnot. Obejmuje teren tzw. Wschodnich Kantonów, położonych przy granicy z Niemcami – 854 km², zamieszkaany przez 71 000 ludzi, z których prawie 100 proc. porozumiewa się w języku niemieckim. J. Łaptos, *Historia Belgii...*, s. 268.

⁷⁰ <http://www.kelmis.be/de/index.html> [dostęp: 3 listopada 2019].

Obecnie obszar ten stanowi dużą atrakcję turystyczną. Na górze Vaals zbiegają się granice trzech państw – Królestwa Belgii, Królestwa Niderlandów i Republiki Francuskiej (nid. *drielandenpunt*, pol. trójstyk). W istniejącym w Kelmis muzeum można dowiedzieć się o historii tego regionu i o „zapomnianym dziecku Kongresu Wiedeńskiego” o Neutralnym Moresnecie, niegdyś graniczącym z czterema państwami. Granica belgijsko-niemiecka biegnie od *drielandenpunt* w pobliżu Vaals do *drielandenpunt* w pobliżu Ouren. Ta ostatnia to wioska na południu belgijskiej gminy Burg-Reuland, należąca do społeczności niemieckojęzycznej i w 2017 roku licząca 121 mieszkańców⁷¹. W pobliżu Ouren znajduje się trójstyk obejmujący trzy kraje: Niemcy na wschodzie, a Wielkie Księstwo Luksemburga na zachodzie i południu. Chociaż Ouren znajduje się w Belgii, jest prawie całkowicie otoczone przez Wielkie Księstwo Luksemburga.

*

Po kapitulacji nazistowskich Niemiec w 1945 roku Królestwo Belgii planowało aneksję różnych sąsiadujących z nią obszarów niemieckich. Rozkazem dowództwa wojsk sojusznicznych z 26 marca 1949 roku terytoria o szczególnym znaczeniu dla Belgii miały zostać jej przekazane. I tak, 1 kwietnia 1949 roku obszary przygraniczne Nadrenii Północnej-Westfalii i Nadrenii-Palatynatu znalazły się czasowo pod administracją belgijską. Już dwa tygodnie później rząd belgijski zadeklarował rezygnację z roszczeń terytorialnych względem Nadrenii Północnej-Westfalii. Powodem tej decyzji była nieskuteczność takiej korekty granic⁷². Po podjętych kilka lat później negocjacjach, 24 września 1956 roku zawarty został niemiecko-belgijski traktat graniczny. Dotyczył on przebiegu granic, współpracy kulturalnej i „rozstrzygnięcia różnych kwestii interesujących oba kraje”⁷³. Aneksowane terytoria zostały Niemcom zwrócone 28 sierpnia 1958 roku. Wyłączono z traktatu Losheimergraben i zachodnią część gminy Leykaul, a także niektóre lasy oraz gminy Eupen i Malmedy.

Jednym z relikwów przeszłości jest belgijski odcinek linii kolei znanej pod nazwą Vennbahn, która biegnie przez terytorium Niemiec. Wybudowały ją w 1889 roku Prusy na potrzeby transportu węgla i stali. Gdy po pierwszej wojnie światowej kantony wschodnie weszły

⁷¹ Gemeinde Burg-Reuland: Bevölkerungsstatistiken.

⁷² <http://www.grensmarkeringen.be/BeDu769-800F.htm> [dostęp: 3 listopada 2019].

⁷³ <http://www.grensmarkeringen.be/BeDu976-996.htm> [dostęp: 3 listopada 2019].

w skład Belgii, linia ta stała się jej własnością (plany i rysunki związane zostały do traktatu wersalskiego w 1920 roku). Wkrótce po obu stronach linii kolejowej w regularnych odległościach umieszczone zostały posterunki. Nie tylko linia kolejowa, ale także budynki, mosty i wiadukty stały się własnością belgijską. Niemiecka enklawa nosi nazwę Roetgenerwald. Obszar, na który złożyło się około 4000 hektarów lasów i 650 hektarów torfowisk, został sprzedany Niemcom w 1956 roku za 33,3 miliona marek niemieckich. Tylko linia kolejowa Vennbahn pozostała w rękach Belgów⁷⁴. Gdy w 2001 roku linia ta została rozebrana, rozgorzała dyskusja, czy obszar o długości 36 kilometrów i szerokości od 50 do 100 metrów nie powinien wrócić do Niemiec. Takiego zdania jest niemiecko-belgijski komitet Dystryktu Eupen-Malmédy-Sankt-Vith. Ze względu na rozbieżność opinii w tej delikatnej materii rozważane jest przeprowadzenie wspólnego projektu turystycznego ze ścieżką rowerową i pieszym traktem. Chwilowo pomysł ten jest odrzucany przez rząd niemiecki. Sytuacja jest przedmiotem spekulacji medialnych⁷⁵.

GRANICA Z WIELKIM KSIĘSTWEM LUKSEMBURGA

Luksemburg, zwany także belgijskim Luksemburgiem, jest najbardziej wysuniętą na południe prowincją Walonii i Belgii. Graniczy z Wielkim Księstwem Luksemburga na wschodzie, Francją na południu i południowym zachodzie oraz belgijskimi prowincjami Namur na północnym zachodzie i Liège na północnym wschodzie. Jego stolicą jest Arlon (luks. Arel, nid. Aarlen). Ma powierzchnię 4443 km², 282 946 mieszkańców (2018 r.) i jest największą prowincją belgijską. Najbardziej wysunięty na południe region prowincji nazywa się Gaume lub Lotaryngia Belgijska (główne miasto to Virton). Mając długość 148 km, granica belgijska jest najdłuższą z trzech granic państwowych w Luksemburgu. Rozciąga się od Rodange na południowym zachodzie, Wielkiego Księstwa do Lieler na północy kraju i przylega do belgijskich Arrondissements Arlon i Bastogne w prowincji Luksemburg oraz do Arrondissement of Verviers, który jest częścią prowincji Liège.

Ostateczny kształt granic określił tzw. trzeci rozbiór i traktat londyński z 1839 roku. Kończył on formalnie rozwód Królestwa Zjedno-

⁷⁴ <http://www.grensmarkeringen.be/BeDu769-800F.htm>

⁷⁵ K. Hendrickx, „DeMorgen“, <https://www.demorgen.be/nieuws/belgie-dreigt-stukje-grondgebied-te-moeten-afstaan-aan-duitsland-bff530c8/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> [dostęp: 3 listopada 2019].

czonych Niderlandów z Królestwem Belgii zapoczątkowany rewolucją belgijską 1830 roku. Konferencja londyńska przedstawiła propozycję podziału Luksemburga między te dwa państwa, przy czym większość ziemi miała być przekazana Belgii. W „trzecim rozbiórce” Luksemburg stracił wszystkie zachodnie terytoria, w tym miasta Arlon, Aubange, Bastogne, Durbuy, Marche-en-Famenne, Neufchâteau i Virton. Miasta te, wraz z Księstwem Bouillon, utworzyły później belgijską prowincję Luksemburg. Linia podziału została ustalona w Londynie na podstawie nieaktualnych i niedokładnych map oraz kryterium językowego. W wyniku jego przejścia Wielkie Księstwo straciło wszystkie swoje terytoria francuskojęzyczne. Pod presją Francji region Arlon, choć niemieckojęzyczny, przekazano również Belgii. Granicę ostateczną między Królestwem Belgii a Wielkim Księstwem Luksemburga określono w traktacie podpisanym w Maastricht 7 sierpnia 1843 roku. Granica między Luksemburgiem a Belgią zaczynała się w miejscu, w którym terytoria gmin Athus i Rodingen spotykały się z granicą francuską⁷⁶. Kolejne zmiany granic nastąpiły 8 lipca 1905 roku⁷⁷.

Współcześnie granica belgijsko-luksemburska biegnie od Ouren do Athus⁷⁸.

MIASTA PODZIELONE GRANICAMI PAŃSTWOWYMI

Na przestrzeni dziejów granice państwowe wytyczone na obszarze ziem niderlandzkich przebiegały w zasadzie bez większych zmian. Respektowały one kształt terytorialny hrabstw, a następnie prowincji. Procesy polityczne wpływające na ich kształtowanie omówiliśmy powyżej. Nie we wszystkich przypadkach granice te udało się przeprowadzić w sposób satysfakcjonujący państwa sąsiadujące. Kilka z nich podzieliły wsie i miasta, kilka zyskało status enklaw terytorialnych. Kilknaście miast Królestwa Belgii zostało przecięte granicami państwowymi. Ich pełny wykaz zawiera zamieszczona na końcu tego tek-

⁷⁶ Dokładny opis przebiegu granicy z 1839 r.: <http://www.gr-atlas.uni.lu/index.php/de/articles/te63/gr211/ii249/16-articles/territories/1460-ga034-1843-provinz-luxemburg> [dostęp: 3 listopada 2019].

⁷⁷ <http://data.legilux.public.lu/file/eli-etat-leg-memorial-1905-38-fr-pdf.pdf> [dostęp: 3 listopada 2019].

⁷⁸ Athus (luksemburski: Attem, waloński: Atu, niemiecki: Athem) to wieś w belgijskiej prowincji Luksemburg. Położona jest nad rzeką Chiers, na granicy z Francją i Wielkim Księstwem Luksemburga. Tutaj zbiegają się granice Belgii, Francji i Luksemburga. Athus jako gmina istnieje od 1878 r., kiedy to oddzielił się od Aubange i pozostał niezależny aż do reorganizacji miasta w 1977 r.

stu tabela. Omówimy tylko kilka z nich, głównie z pogranicza belgijsko-holenderskiego, bowiem losy ich mieszkańców miały wyjątkowo tragiczne epizody w swojej XX-wiecznej historii opisanej w literaturze.

SPLĄTANE GRANICE BAARLE

Na wieś Baarle, w źródłach średniowiecznych występująca pod nazwą Baarle-Hertog, składały się wyłącznie książęce lenna i parcele z nich wydzielone. Od XIII wieku można mówić już o różnicy pomiędzy częścią Baarle należącą do księcia Brabancji oraz o Baarle będącym w posiadaniu dziedzica Bredy. Gdy niemiecki hrabia Engelbrecht I z Nassau ożenił się z Johanną van Polanen, córką dziedzica Bredy, książęta w Niemczech stali się także posiadaczami Bredy, a w nazwie wsi pojawia się w XIV wieku drugi człon „Nassau”.

Księstwo Brabancji drogą wielu dziedziczeń w połowie XV wieku weszło w skład Burgundii. Mimo zakusów króla francuskiego Ludwika XI, Marii Burgundzkiej udało się utrzymać posiadłości w Niderlandach i wyjść za mąż za Maksymiliana I Habsburga, późniejszego cesarza rzymskiego narodu niemieckiego. Niemcy odparli inwazję Ludwika na Niderlandy, ale król francuski zatrzymał Pikardię i część ziem burgundzkich we wschodniej Francji, reszta weszła w skład terytorium Habsburgów. Karol I Hiszpański w 1519 roku został wybrany na cesarza rzymskiego narodu niemieckiego jako Karol V. Gdy abdykował z tronu w roku 1555 roku na rzecz swego syna Filipa II, Baarle przeszło z Burgundii pod władzę austriackich, a następnie hiszpańskich Habsburgów.

Zawarty 9 września 1609 roku układ, nazywany dwunastoletnim rozejmem, potwierdził niepodległość teraz już Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów i utrwalił podział Niderlandów na dwa odrębne państwa. Podział przebiegał zgodnie z linią frontu, a nie języka czy wyznania. Obie części Baarle znalazły się na południe od tej linii i tym samym pozostały w katolickiej i hiszpańskiej połowie kraju⁷⁹. W wyniku uzupełnień traktatu z tego samego dnia, Holendrzy zobowiązywali się do przestrzegania swobód religijnych katolików w części Brabancji, która znalazła się pod ich panowaniem. Nowe zdobycze pod nazwą generalitetów (*Generaliteitslanden*) pozostały poza strukturą Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów i były zarządzane przez jej Parlament, Stany Generalne.

⁷⁹ Niektóre mapy pokazują Baarle na północ od linii rozejmu, a zatem znajdowałyby się ono pod holenderską kontrolą. Por. fragment tekstu na s. 111.

Dnia 8 stycznia 1647 roku w Münster została podpisana ugoda pomiędzy Hiszpanią i Domem Orańskim. W jej wyniku Ziemia Turnhout, a tym samym Baarle-Hertog została przyznana przez Hiszpanię Fryderykowi Henrykowi, księciu Orańskiemu, namiestnikowi (*stadhouderowi*) Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów i dziedzicowi Bredy. Ziemia Turnhout pozostało jednak lennem księcia Brabancji, którego tytuł przysługiwał obecnie Filipowi IV, królowi Hiszpanii! Ziemia ta miała pozostać katolicka. Jednak Fryderyk Henryk wkrótce zmarł i drugi akt w tej sprawie został podpisany 27 grudnia 1647 roku, potwierdzając dziedzictwo Turnhout wdowie, Amalii van Solms-Braunfels.

W wyniku pokoju westfalskiego Holendrzy uzyskali potwierdzenie prawne zdobyczy terytorialnych we Flandrii i Brabancji, w tym do wsi Baarle. Wieś została zatem formalnie podzielona pomiędzy Ziemię Bredy (z Baarle-Nassau, należące do Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów) i Ziemię Turnhout (z Baarle-Hertog, podległą hiszpańskim Niderlandom Południowym). Obie wymienione umowy zostały potwierdzone w artykule 45 traktatu westfalskiego. Szczegóły cesji uregulowane zostały w dokumencie podpisanym w Brukseli 26 października 1649 roku.

Granica pomiędzy podzielonymi Niderlandami, przebiegała przez Brabancję. Amalia van Solms miała w zasadzie stosunek pozytywny do katolików w Brabancji Północnej, zapewnienie zatem, że tak samo będą traktowani w Ziemi Turnhout uspokoiło stronę hiszpańską. Wiązało się to oczywiście z zachowaniem parafii katolickiej w Baarle-Hertog.

Ponieważ Amalia van Solms po mężu była księżną orańską oraz dziedziczką Bredy (zbuntowane Niderlandy Północne) i dziedziczką Turnhout (lenno Niderlandów Południowych, podporządkowanych królowi Hiszpanii), jako wasal króla tych ziem musiała bronić dziedzictwa należącego do zwalczających się stron. Choć jej wnuk, Willem III był stadhouderem i sprawował władzę w protestanckiej Republice, Amalia jednocześnie troszczyła się o swoich katolickich podopiecznych w Baarle-Hertog⁸⁰.

Pomimo burzliwych wydarzeń historycznych wieś Baarle nie uległa dalszym podziałom. Całą granicę belgijsko-holenderską wyznaczać miało 369 słupów. Szczególnie kłopotliwy okazał się odcinek o długości około czterdziestu kilometrów położony pomiędzy słupami granicznymi oznaczonymi numerami 214 i 215. W związku z niemoż-

⁸⁰ „Amalia van Solms en het land van Turnhout...”, s. 12–13; H. Kok, „Amalia van Solms en Baarle”, w: *Baarle in stukken...*, s. 4.

nością znalezienia w tym momencie rozwiązania zadowalającego obie strony, zdecydowano się pozostawić sprawy tak, jak były do tej pory. Zamiast wyznaczenia granic przyjęto, że przynależność narodową parcel (jak się okazało aż 5732!) określi się indywidualnie, po kolei. Za prowizoryczną granicę pomiędzy państwami, jak pisaliśmy, uznano granice gmin. Stan taki trwał do 1975 roku.

GRANICZNY „DRUT ŚMIERCI”

Królestwo Niderlandów pozostało neutralne podczas pierwszej wojny światowej, której przebieg na terenie sąsiedniej Belgii był niezwykle dramatyczny⁸¹. Wojska niemieckie w 1914 roku nie zdecydowały się (pomimo wcześniejszych takich planów) na złamanie neutralności Niderlandów i na zaatakowanie Belgii przez to terytorium. Graniczne wioski Zondereigen i Meerle zajęte zostały przez Niemców w dniu 3 listopada 1914 roku, jako ostatnie skrawki Belgii. W tej pierwszej, liczącej około czterystu mieszkańców, było stu żołnierzy *landszturnu* z zadaniem wykonywania służby strażniczej i pilnowania granicy⁸². Większość z nich zakwaterowana była u mieszkańców, ale część przebywała w wybudowanych później barakach i w pobliskim Merksplas.

Wojska niemieckie nie zdecydowały się na zaatakowanie belgijskich enklaw. Baarle-Hertog było jedyną wolną gminą belgijską na granicy z Królestwem Niderlandów. Niemcy nie mogli wkroczyć na teren enklaw bez naruszenia neutralności Niderlandów, co miało nie tylko znaczenie psychologiczne dla internowanych tam uciekinierów z Belgii, ale także ważne znaczenie militarne (piszemy o tym poniżej).

Od początku wojny niemieccy wojskowi rozmyślali nad sposobem zamknięcia granicy z Niderlandami. Oczywiście nie z powodu zagrożenia militarnego, bo takiego nie było, ale z powodu przemytu ludzi do armii belgijskiej, niekontrolowanego przepływu szpiegów i wszelkiego rodzaju towarów. Początkowo celowi temu służyły zapory postawione na głównych drogach przejazdowych i ich monitorowanie przez żołnierzy. Ponieważ granica biegnąca od Knokke nad Morzem Północnym do Limburgii na południu kraju – a właściwie okolic Vaals, w którym zbiegały się trzy granice – Belgii, Niderlandów i Niemiec (miejsce to nosi

⁸¹ L. van der Vliet, „De Nederlandse houding in WO1”, w: *Hoogspanning aan de Belgisch-Nederlandse grens. De Eerste Wereldoorlog aan de rijksgrens met Baarle*, ed. H. Janssen, *Heemkundekring Amalia van Solms, Baarle-Hertog-Nassau* 2013, s. 108 i nast.

⁸² H. Janssen, „Baarle: neutraal, vrij of bezet?”, w: *Hoogspanning...*, s. 127, http://www.amaliavansolms.org/joomla15/index.php?option=com_content&view=article&id=228&Itemid=145 [dostęp: 3 listopada 2019].

nazwę *Drielandenpunt*) – miała długość 449,5 km, wszelkie próby hermetycznego jej zamknięcia wymagałyby olbrzymiej liczby żołnierzy⁸³.

Od wiosny 1915 roku Niemcy rozpoczęli budowę zapór (zasieków) przez które miał popłynąć prąd o napięciu dwóch tysięcy wolt⁸⁴. Zapory wykonano w większości miejsc w lipcu i sierpniu 1915 roku, a na odcinku od ujścia rzeki Zwin w Knokke do przedmieść Akwizgranu⁸⁵ w 1916 roku. Od południa Baarle-Nassau zostało odcięte zasiekami z drutu kolczastego od belgijskich gmin Hoogstraten, Merksplas, Baarle-Hertog, Turnhout i Ravels⁸⁶. Zasieki bieły na długości ok. 54 kilometrów, co stanowiło jedną dziewiątą całej długości granicy belgijsko-holenderskiej. Budowę zasieków prowadzili niemieccy żołnierze przy pomocy belgijskich ochotników. Po wykarczowaniu roślinności i drzew na całej długości planowanych zasieków wbijano w ziemię słupy wykonane z drewna sosnowego. Po belgijskiej stronie umieszczano na nich porcelanowe izolatory, do których mocowane były przewody elektryczne biegnące poziomo w pięciu lub sześciu liniach o odstępnie 30 cm. Konstrukcja ta miała dodatkowo trzy przewody zasilające w prąd urządzenia graniczne. Według projektu początkowego w zasadzie do tego celu powinien być stosowany gładki przewód o średnicy 3–5 milimetrów, ale ponieważ nie był on dostępny, w związku z czym zastosowano tu zwykły drut kolczasty.

W wyniku presji niemieckiej na odizolowanie enklaw belgijskich w Baarle, pod koniec stycznia 1916 roku holenderskie władze wojskowe zaczęły montować wysokie na pięć metrów ogrodzenie z drucianej siatki, którym otoczyło enklawy szerokim kołem o długości sześciu kilometrów⁸⁷, w tym centrum obu Baarle. Na ogrodzenie składało się siedem poziomych linii z drutu kolczastego u dołu wzmocnionych dodatkowo gęstą siatką ze stalowego drutu. Sięgała ona do wysokości czwartego drutu, uniemożliwiając w ten sposób łatwe jego przecięcie, a przede wszystkim przekazywanie przez pustą przestrzeń materiałów i zaopatrzenia dla radiostacji. Do strzeżenia ogrodzenia Holendrzy

⁸³ Od 9000 do 13 500 żołnierzy. A. Vanneste, „Spanning op de rijksgrrens van Knokke tot Gemmenich, 1915–1918. De elektrishe draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens”, w: *Hoogspanning...*, s. 136.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 137.

⁸⁵ Akwizgran, w j. nid. Aken. W literaturze także od Cadzand do Vaals.

⁸⁶ H. Janssen, „De dodendraad aan de rijksgrrens...”, s. 151.

⁸⁷ Według F. van der Perrena miała ona mieć długość 12 km, z czym nie zgadza się B.R. Whyte, *En territoire belge et à quarante centimètres de la frontière. An Historical and Documentary Study of the Belgian and Dutch Enclaves of Baarle-Hertog and Baarle-Nassau*, The School of Anthropology, Geography and Environmental Studies, The University of Melbourne, Melbourne 2004, s. 31.

wystawili patrole i stałych strażników. Do kontroli ruchu osobowego przygotowano kilka przejść i wąski korytarz na stacji kolejowej Baarle-Nassau, zapewniając łączność z zewnętrznym światem, ale w ten sposób wszyscy obcy byli oddzieleni od centrum miasta. Dokładną kontrolę osób i pojazdów prowadzono także w miejscu przecinania się ogrodzenia z drutu z drogami i torami kolejowymi. Szczególnym celem była radiostacja o kryptonimie MN17 wybudowana na enklawie belgijskiej prowadząca nasłuch niemieckich działań bojowych i przekazująca je aliantom. Mieszkańcy enklaw wyposażeni byli w specjalne karty identyfikacyjne wystawiane przez obie gminy.

Badania wykazały, że na całej granicy było ponad osiemset udokumentowanych ofiar blokady⁸⁸. Trzy czwarte ofiar zginęło w wyniku porażenia prądem elektrycznym, a 20 proc. poległo w walce w bezpośrednim sąsiedztwie zapory. W Limburgii, holenderskiej prowincji z najdłuższym odcinkiem granicy, śmierć poniosło prawie trzysta osób. Ponad dwieście ofiar było w Antwerpii, trochę mniej niż sto siedemdziesiąt we Wschodniej Flandrii i około trzydziestu w Zachodniej Flandrii. Oznacza to, że w całym okresie funkcjonowania zapory było średnio 2,4 ofiar na kilometr granicy. Stosunkowo największa ich liczba przypadła na Antwerpię (2,74) oraz na Wschodnią Flandrię (2,67), najmniejsza na Limburgię (2,1)⁸⁹.

*

Podobny los spotkał Koewacht⁹⁰, która jest przykładem podwójnej wsi lub bliźniaczej gminy. W wyniku odłączenia się Belgii od Zjednoczonego Królestwa Niderlandów w 1830 roku, Koewacht został podzielony na część belgijską i holenderską. Koewacht-Belgia i Koewacht-Niderlandy razem tworzą zamknięte jądro (centrum) wsi, której ziemie podzielone są pomiędzy dwa kraje i trzy gminy. Największy obszar należy do gminy w holenderskiej prowincji Zelandii (nid. Zeeland), pozostałe do gmin belgijskich Moerbeke i Stekene. Koewacht całość liczy 4233 mieszkańców⁹¹.

W dniu 2 lipca 1915 roku prace nad budową zasieków przybliżyły armię niemiecką do obszaru zabudowanego wsi Koewacht. Miesz-

⁸⁸ Liczbę 850 ofiar podaje <http://www.dodendraad.org/index.php/teksten3/algemeene-geschiedenis>

⁸⁹ O innych aspektach granicy „drutu śmierci” zob. E. de Witt, „De draad des doods”, w: *idem, De Grens. Langs de randen...*, s. 147.

⁹⁰ Źródło: <http://www.dodendraad.org/index.php/teksten3/bijzondere-locaties/20-de-klinge-b-en-clinge-nl>. Strona zaprojektowana została przez Jana Broosa.

⁹¹ Dane z 2011 roku.

kańcy belgijskiego Koewacht mieli nadzieję, że granica ominie wieś, choćby ze względu na brak w niej miejsca na ustawienie zapory z drutu kolczastego. Niemcy przeprowadzili zapórę przez stojące na trasie ich prac zabudowania i sady owocowe. Ogrodzenie z drutów miało uniemożliwić Belgom prowadzenie rozmów z Holendrami. Wszyscy ludzie, którzy mieszkali przy granicy (z wyjątkiem centrum wsi) musieli się przeprowadzić. W 1916 roku na wszystkich drogach do granicy i przed wszystkimi domami, które znajdowały się w bezpośredniej bliskości granicy, postawiono wysokie na dwa metry płyty z plecionej słomy. Zostały one umieszczone w bliskiej odległości od murów tak, aby nikt nie mógł przez nie zobaczyć, co się za nimi dzieje. Tym samym uniemożliwiono Belgom nie tylko patrzenie, ale i zamachanie do krewnych, przyjaciół i znajomych po drugiej stronie granicy.

Belgowie nie mogli także zbliżyć się do granicy na odległość mniejszą niż dwieście metrów. Ci, którzy żyli w strefie powyżej dwustu metrów mogli się swobodnie przemieszczać, ale jeśli ją przekraczali, musieli posiadać przepustkę. Zatem rolnik, który mieszkał w strefie przygranicznej, był zmuszony się wylegitymować, aby skorzystać ze swojej studni z pompą (jeśli była poza strefę przygraniczną). Dla zamożnych mieszkańców istniała szansa na korzystniejszy przebieg ogrodzenia. Po wpłaceniu setek marek, w zależności od zamożności, możliwe było przesunięcie zapory poza gospodarstwo, co pozwalało tym chłopom pozostać we własnym domu.

Narastające problemy z zaopatrzeniem od czasu do czasu skłaniały Niemców do przepuszczania transportów z żywnością z holenderskiej na belgijską stronę. Niektóre takie przypadki zostały odnotowane w lokalnej prasie.

*

Belgijska wieś graniczna Klinge we wschodniej części Flandrii przechodzi w Clinge wieś leżąca po stronie holenderskiej. Zasięki poprowadzono tam wzdłuż ulicy, na przeciwko domów. Mieszkańcy starali się przechytrzyć okupantów. Przez jakiś czas wczesnym rankiem kobiety pojawiały się w drzwiach swoich domów i rozglądając się naokoło w mgnieniu oka, zanim patrol zdążył pokonać swoją trasę, przekazywały sobie różnego rodzaju produkty. Ponieważ elektryczny drut wydawał się Niemcom zbyt słabym zabezpieczeniem przed przemytem, utworzyli oni pustą strefę o szerokości 80 metrów przed zasięgami, do której obowiązywał zakaz wstępu. Osoby mieszkające w tej

strefie musiały znaleźć schronienie gdzie indziej. W 1918 roku pas ten został rozszerzony do dwustu metrów. W ten sposób ponad sześćdziesiąt hektarów terenów granicznych Klinge znalazło się w obszarze zasieków, a połowa mieszkańców musiała opuścić swoje domy. Stan taki trwał do końca wojny. Z opowieści mieszkańców wiemy, że z belgijskich gmin z okolicy Clinge nocami młodzi ludzie przekradali się na teren holenderski pokonując błota rzeki Skaldy w fazie jej odpływu, gdy zasieki nie sięgały lustra wody.

UPAMIĘTNIE NIE GRANICY

Z okazji zbliżającej się setnej rocznicy wybuchu pierwszej wojny światowej miejscowi działacze przedstawili władzom Flandrii wspólny projekt pod nazwą „Dziedzictwo wojny i młodzież” (nid. *Oorlogserfgoed en Jongeren*), który miał na celu zwrócenie uwagi na przeszłość wojenną regionu i promowanie dziedzictwa kulturowego. Wiązał się on z odtworzeniem części zasieków i przygotowaniem stosownego programu edukacyjnego⁹². W pierwszej fazie, we wrześniu 2008 roku zrekonstruowano ich część w pobliżu rzeczki Bruggeske, tworząc ścieżkę edukacyjną pod tytułem „Drut Śmierci – Pomnik pokoju” (nid. *Vredesmonument de Dodendraad*). Przygotowano stosowne plansze informacyjne i 12 września 2008 roku nastąpiło oficjalne otwarcie wystawy z udziałem młodzieży ze szkół w Baarle i Zondereigen. Na drugą fazę złożył się projekt edukacyjny dla szkół podstawowych Baarle, który połączono z „Dniami pokoju” (nid. *vredesdagen*). Jego celem było przybliżenie dzieciom i młodzieży kontaktu z historią ich regionu. Zaplanowano także przygotowanie trzeciego etapu, któremu nadano nazwę „Pierwsza wojna światowa w naszym regionie. Zapomniana? Wyjaśniona!”⁹³ Trwał on od kwietnia 2012 do końca marca 2014 roku. W jego ramach w połowie 2013 roku na drodze z kościoła w Zondereigen do Gel i Ghil powstała druga rekonstrukcja zasieków, tym razem wzbogacona o oryginalne izolatory porcelanowe znalezione na pobliskich polach. Zrekonstruowane zostały także mechanizmy elektryczne, co nadało obiektowi autentyczność, upamiętniając grozę pierwszej wojny światowej. Obiekt „zaadoptowała” i objęła stałą opieką szósta klasa szkoły podstawowej „De Horizon” w Zondereigen⁹⁴.

⁹² <http://www.dodendraad.org/index.php/teksten3/reconstructies/25-baarle-hertog> [dostęp: 3 listopada 2019].

⁹³ J. nid. WO1 in onze grensregio. Vergeten? Opgehelderd!

⁹⁴ <http://www.dodendraad.org/index.php/routes/wandelroute-baarle-hertog-zondereigen> [dostęp: 3 listopada 2019].

Imprezy związane z upamiętnieniem wydarzeń dotyczących pierwszej wojny światowej trwały w Królestwie Belgii cztery lata, do rocznicy jej zakończenia w 1918 roku. Program edukacyjny związany z historią ojczyzny, który nakierowany został na „małe ojczyzny”, miasteczka i wsie, które najbardziej ucierpiały w czasie wojny, jest imponujący. Od kilku już lat widać efekt rozbudzenia zainteresowań lokalnych społeczności własnymi dziejami i kulturą. Towarzyszy temu również zwiększona aktywność młodzieży i jej zaangażowanie w sprawy regionu i jego życie społeczno-polityczne.

*

Warto w tym miejscu dodać, że od niedawna Królestwo Belgia dysponuje zdigitalizowanym zbiorem materiałów na temat granic państwowych. Zbiór ten powstał w ramach europejskiego projektu – *Euroboundaries*, Wszystkie plany, traktaty i dokumenty zawierające dane o granicach zostały zdigitalizowane i zeskanowane. Powstała także tzw. Komisja Graniczna we współpracy z Królestwem Niderlandów i Republiką Federalną Niemiec, która ma dostęp do wszystkich informacji, jakimi dysponują obie strony. Zawarto także umowę z Wielkim Księstwem Luksemburga, trwają negocjacje w tej sprawie z Republiką Francuską⁹⁵.

MIEKKIE GRANICE – WSPÓŁPRACA TRANSGRANICZNA

Po drugiej wojnie światowej stosunek do granic państwowych w Europie ewaluował. Utworzenie NATO dawało jego sygnatariuszom pewność utrzymania terytorialnego *status quo*. Problemem numer jeden była odbudowa gospodarki. Państwa Beneluksu pierwsze zdecydowały się na zniesienie granic wewnętrznych w celu usprawnienia przepływów towarów i ludzi. Europejska Wspólnota Gospodarcza a następnie Unia Europejska poszerzała swobody w ruchu granicznym. W dniu 14 czerwca 1985 roku porozumienie podpisane w luksemburskiej miejscowości Schengen zniosło całkowicie kontrole na granicach zewnętrznych państw sygnatariuszy. Jego stronami jest obecnie 28 państw. Choć był to krok bezprecedensowy w historii

⁹⁵ <https://www.hln.be/nieuws/binnenland/belgische-grenzen-nu-ook-digitaal-vastgelegd~a3d5cblf/?preferer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> [dostęp: 3 listopada 2019].

narodów Europy, utrzymały się różnice w rozwoju gospodarek państw ze sobą sąsiadujących, najbardziej rzutujące na sytuację regionów przygranicznych. W celu rozwiązywania problemów różnej natury, także społecznej czy politycznej, (przewyciężenia urazów spowodowanych doświadczeniami wojennymi) Unia Europejska wypracowała instrumenty, w tym programy Interreg.

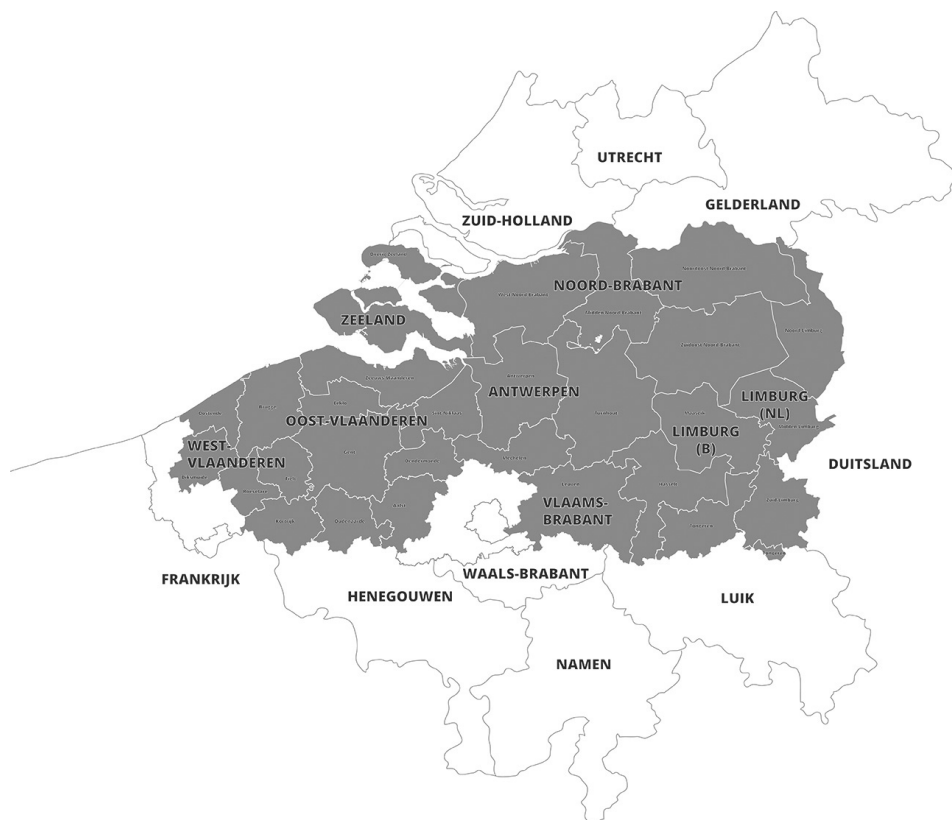
Programy zaliczane do kategorii Interreg A są zlokalizowane poza granicami danego państwa. Obecnie istnieje 60 programów współpracy w ramach Interreg A (V edycja). Łącznie obejmują one 28 państw członkowskich Europy. Na projekty przeznaczono 6,6 miliarda euro. Strona belgijska uczestniczy w następujących programach tej kategorii⁹⁶:

- Interreg Belgia–Niderlandy (Flandria–Niderlandy),
- Interreg Francja – Belgia – Zjednoczone Królestwo – Niderlandy (program dwa morza),
- Interreg Belgia–Niemcy–Niderlandy (Euroregion Meuse-Rhine),
- Interreg Francja–Walonia–Flandria (France–Wallonie–Vlaanderen).

INTERREG FLANDRIA–NIDERLANDY

Interreg Flandria–Niderlandy (Vlaanderen–Nederland) dofinansowuje projekty transgraniczne na rzecz inteligentnego, ekologicznego wzrostu sprzyjającego partycypacji społecznej. Jest finansowany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR, *nid. EFRO – Europese Fonds voor Regionale Ontwikkeling*, *fr. FEDER, Le Fonds européen de développement régional*). Każdy Interreg musi przygotować program współpracy (SP), który jest przedkładany Komisji Europejskiej do zatwierdzenia. SP służy jako dokument referencyjny dla realizacji programu, biorąc pod uwagę cele, priorytety i funkcjonowanie programu sprzyjającego trwałemu wzrostowi gospodarczemu, spójności społecznej i terytorialnej. Interreg Flandria–Niderlandy służy konkretnym priorytetom, które określają powiązane cele tematyczne dla każdego okresu programowania, z którym finansowanie jest powiązane.

⁹⁶ <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/interreg-2014-2020/programmaoverzicht>

Ryc. 6. Interreg Flandria–Niderlandy

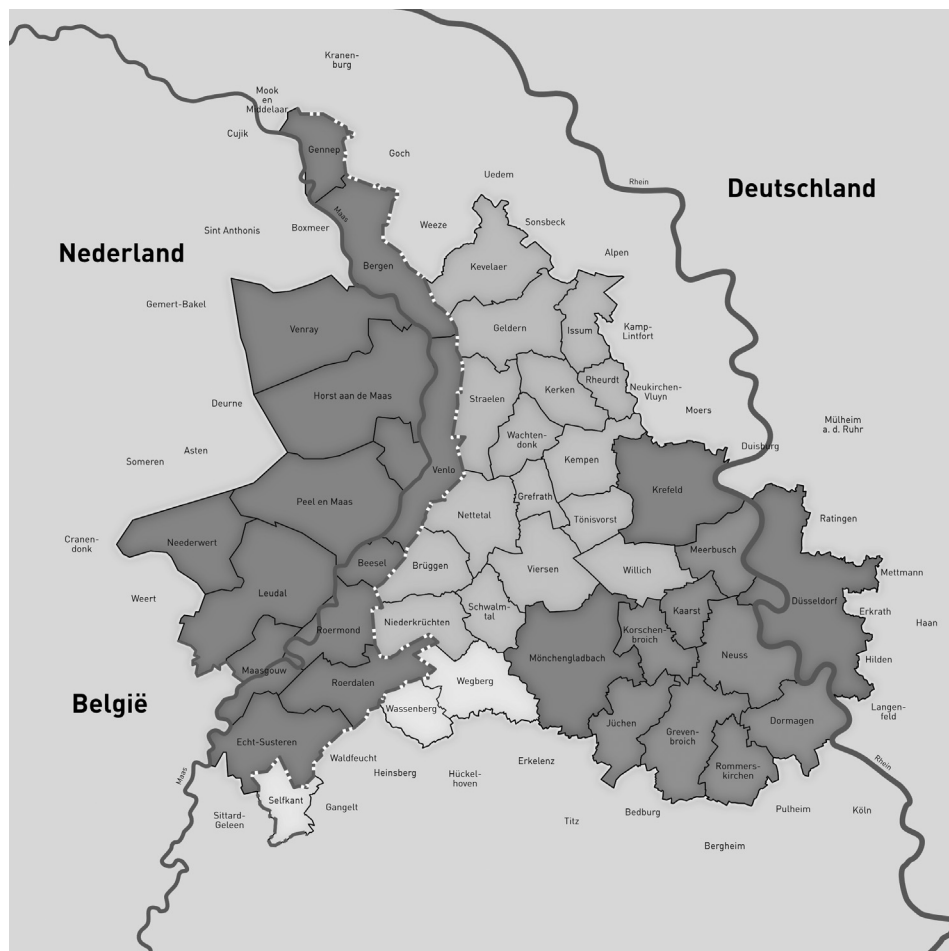
Źródło: https://grensregio.eu/assets/files/site/interreg_5_kaart-OK-website.jpg [dostęp: 10 listopada 2019].

Program Interreg Flandria–Niderlandy jest wdrażany na części terytorium pięciu prowincji flamandzkich i trzech prowincji południowych Niderlandów. We Flandrii są to prowincje Antwerpia, Limburgia, Flandria Wschodnia, Brabancja Flamandzka (tylko dystrykt Leuven) i Flandria Zachodnia (z wyjątkiem okręgów Veurne i Ypres). Po stronie Niderlandów to prowincje Limburgia, Brabancja Północna i Zelandia. Transgraniczny charakter projektu Interreg może również zaangażować partnerów spoza obszaru objętego programem, w szczególności pobliskich centrów gospodarczych, takich jak na przykład Rotterdam – Rijnmond⁹⁷. Czas trwania tej fazy projektu to lata 2014–2020, na jego realizację przeznaczono 152 miliony euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).

⁹⁷ <https://grensregio.eu/over-interreg/over-interreg>

INTERREG BELGIA–NIEMCY–NIDERLANDY

Przykładem współpracy trójstronnej jest Interreg Belgia–Niemcy–Niderlandy (Euroregion Moza–Ren, EMR). Współpraca transgraniczna w tym Euroregionie ma długą historię, podjęły ją w 1976 roku trzy państwa (Belgia, Niemcy i Holandia) i pięć regionów partnerskich.

Ryc. 7. Interreg Belgia–Niemcy–Niderlandy (Euroregion Moza–Ren, EMR)

Źródło: http://euregio-rmn.de/wp-content/uploads/2016/09/2017-euregio-Gebietskarte-Schatten-210-x-210-12_17.jpg [dostęp: 10 listopada 2019].

Pierwotnie były to: południowa część oraz centrum holenderskiej prowincji Limburgia, niemiecki region Aachen, niemieckojęzyczna wspólnota Belgii oraz belgijskie prowincje Liège i Limburgia. Później dołączyły do nich Eifelkreis Bitburg-Prüm i Landkreis Vulkaneifel.

Regiony te obecnie stanowią główny obszar programu EMR Interreg V-A (patrz ryc. 7). Z uwagi na ambicje nowego programu dzielnic Leuven (B), region COROP południowo-wschodniej Brabancji Północno-Wschodniej (NL) i dystrykt Huy-Waremme są uprzywilejowanymi partnerami dla części programu (zacięzione obszary na mapie). Powyższe regiony wraz z Ministerstwem Gospodarki (NL), landem Nadrenia Północna–Westfalia (D), landem Nadrenia–Palatynat (D), Walonia (B) i Fédération Wallonie–Bruxelles tworzą 13 partnerów programu⁹⁸.

Program Interreg dla Euregionu Moza–Ren został opracowany w ścisłej współpracy z partnerami w regionach na lata 2014–2020. W tym celu przeprowadzono konsultacje internetowe, a wyniki strategicznej oceny oddziaływania na środowisko zostały uwzględnione przy opracowywaniu programu. Doprowadziło to do zatwierdzenia czterech priorytetów inwestycyjnych: Innowacja 2020, Gospodarka 2020, Włączenie społeczne i szkolenia oraz Rozwój terytorialny. W ramach programu Interreg V-A Euregio Meuse–Rhine 2014–2020 dostępna jest kwota 96 mln euro. Ponieważ projekty do maksymalnie 70 proc. mogą być finansowane z zasobów EFRR, całkowita wielkość programu wyniesie ponad 140 milionów euro. Jest to znaczący impuls inwestycyjny dla Euregionu Moza–Ren.

INTERREG FRANCJA–WALONIA–FLANDRIA

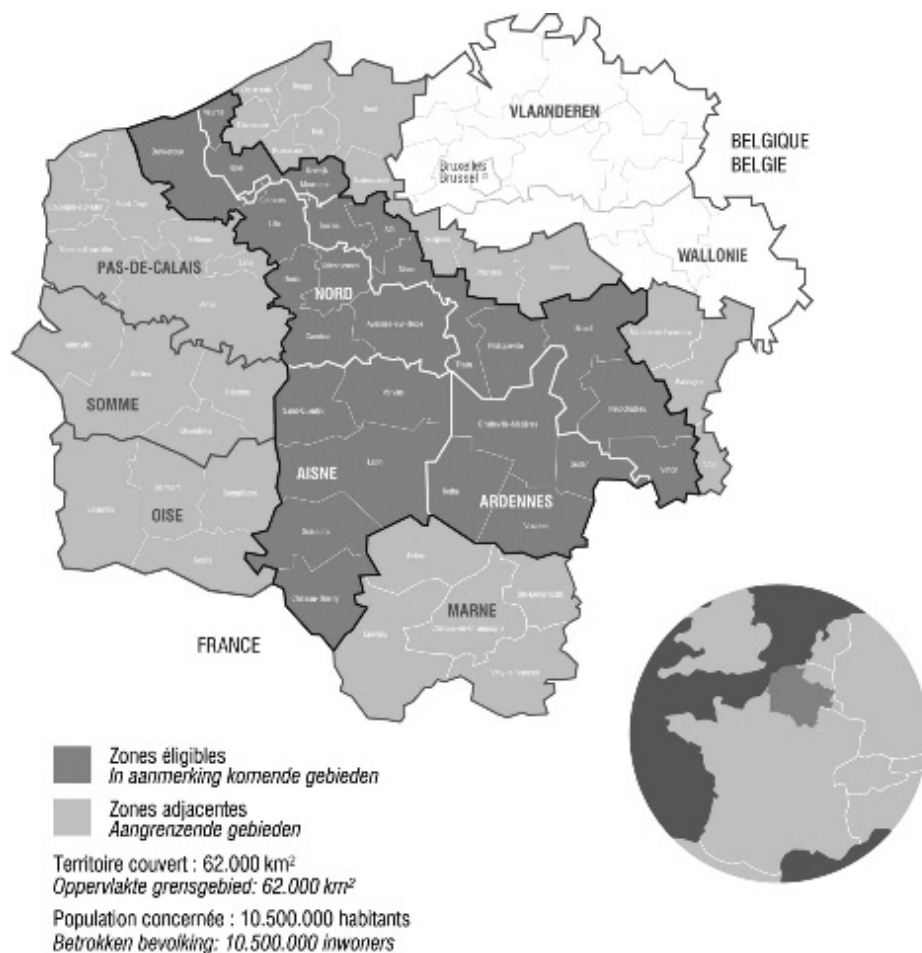
Ostatni z omawianych programów europejskiej współpracy terytorialnej to Interreg Francja–Walonia–Flandria (France–Wallonie–Vlaanderen). Promuje on wymianę gospodarczą i społeczną między czterema regionami przygranicznymi:

- regionem Hauts-de-France (departamenty Nord, Pas-de-Calais, Aisne, Oise, Somme) i Grand Est (departamenty Ardeny, Marne) we Francji;
- Walią (prowincje Hainaut, Namur, Luksemburg) i Flandrią (prowincje Flandria Zachodnia i Wschodnia) w Belgii.

Głównym celem tego programu jest wspieranie projektów służących rozwiązywaniu problemów transgranicznych. Chodzi o dzielenie się wiedzą i praktykami przy jednoczesnym rozwijaniu potencjału każdego regionu, a to z korzyścią dla ludności tego obszaru. Na ten cel program otrzymał kwotę 170 mln euro pochodzących z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), z którego wspierane są projekty w ramach czterech następujących obszarów współpracy:

⁹⁸ file:///C:/Users/HP/AppData/Local/Temp/Informatiebrochure_Pak_je_kans_in_de_Euregio!_versie_september_2018-1.pdf [dostęp: 10 listopada 2019].

- badania, innowacje i transfer technologii,
- konkurencyjność MŚP (Sektor małych i średnich przedsiębiorstw),
 - dziedzictwo, zasoby naturalne, zarządzanie ryzykiem,
 - spójność społeczna, zdrowie, szkolenia i zatrudnienie.

Ryc. 8. Interreg Francja–Walonia–Flandria

Źródło: <http://www.interreg4-fwvl.eu/admin/upload/page/picture/170.jpg> [dostęp: 10 listopada 2019].

Program Interreg Francja–Walonia–Flandria jest częścią strategii Europa 2020 mającej na celu wspieranie inteligentnego, trwałego wzrostu gospodarczego sprzyjającego włączaniu społecznemu. Oto priorytety tego programu:

- skoncentrowanie inicjatywy transgranicznej na sektorach i terytoriach o dużym potencjale w zakresie wspierania rozwoju gospodarczego, tworzenia miejsc pracy i spójności terytorialnej;
- wzmacnianie i utrzymywanie transgranicznej synergii między regionalnymi strategiami rozwoju gospodarczego i społecznego w celu poprawy skuteczności;
- wzmacnianie wspólnej tożsamości terytoriów transgranicznych poprzez wspieranie zintegrowanych podejść (wielosektorowych, wielostronnych, wieloprojektowych)⁹⁹.

„GDZIE JEST WOLA, NIE MA GRANICY”

Pomimo zawirowań w polityce europejskiej wywołanych kryzysem migracyjnym 2015 roku państwa „starej Unii” nie tylko nie zwalniają, ale zwiększają wysiłki na rzecz dalszej integracji. W 2018 roku w Maastrichcie zarejestrowane zostało Stowarzyszenie Nie dla Granicy (j. nid. *De Stichting Geen Grens*). Zachętą do jego założenia była inicjatywa burmistrzów trzech miast: Akwizgranu, Maastrichtu i Liege, którzy cztery lata wcześniej ogłosili manifest pod optymistycznym wezwaniem – „Gdzie jest wola, nie ma granicy” (j. nid. *Waar een wil is, is geen grens*)¹⁰⁰. Celem Fundacji jest pogłębienie i rozszerzenie współpracy transgranicznej na wszystkich poziomach w najszerszym tego słowa znaczeniu, przede wszystkim zaś w Euroregionie Moza-Ren, a także: „zniesienie istniejących barier między obywatelami Euroregionów a Europą, budowanie mostów między obywatelami a (unijnymi) regionalnymi i krajowymi rządami w celu promowania spójności w regionach przygranicznych, a także w celu pogłębienia i poszerzenia świadomości obywateli, administratorów i organizacji społeczeństwa obywatelskiego na temat głównych gospodarczych i społecznych potencjałów rozwoju społecznego Euregonu”¹⁰¹.

Na rodzące się w świetle powyższej analizy pytanie, czy jest jeszcze miejsce na większą integrację obszarów przygranicznych, powstanie Stowarzyszenia udziela odpowiedzi twierdzącej. Przy jednym wszakże założeniu, które przyjęli twórcy manifestu: „Granica to nie tylko oddzielenie, ale także bliskość”¹⁰².

⁹⁹ <https://interreg.eu/programme/interreg-france-belgium/>; <https://www.interreg-fwvl.eu/nl/burger-actor-operator-partner/het-programma> [dostęp: 10 listopada 2019].

¹⁰⁰ <https://www.geengrens.eu/anbi.html> [dostęp: 10 listopada 2019].

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² <http://www.geengrens.eu/docum/Manifest-Wewiigg.pdf>, s. 20 [dostęp: 10 listopada 2019].

Tabela 2
Miasta i osady graniczne Królestwa Belgii

	Miejscowość Państwo Rzeka graniczna	Opis miast i osad granicznych Cechy charakterystyczne
	<ul style="list-style-type: none"> Aubange Belgia • Mont-Saint-Martin Francja Rodange Wielkie Księstwo Luksemburga 	Aubange (luksemburski: Èibeng/Ibéng, Walonia: Åbindje, niemiecki: Ibingen) to francuskojęzyczne miasto położone w regionie Walonii w Pays d'Arion, w prowincji Luksemburg. Nazwa pochodzi od miejscowości Aubange, która jest trzecim najbardziej zaludnionym miastem w prowincji, z 16 927 mieszkańcami (2018 r.). Ludność Aubange posługuje się francuskim, dialekt Gaume, a w regionie Pays d'Arion (Arelerland) językiem luksemburskim. Miasto leży wzdłuż dwóch granic belgijskich, z Francją i Wielkim Księstwem Luksemburga. Trójstronny punkt graniczny znajduje się na południowy wschód od gminy, w Athus, w sąsiedztwie Mont-Saint-Martin (departament Meurthe-et-Moselle, Francja) i Rodange (kanton Esch-sur-Alzette, Wielkie Księstwo Luksemburga).
	<ul style="list-style-type: none"> • Abele (Abeeel) Belgia Boeschepe Francja 	Wieś/przysiółek obok miasta Poperinge, w belgijskiej prowincji Flandrii Zachodniej. Wieś znajduje się na terytorium Poperinge i gminy Watou, ale częściowo także na terytorium francuskim. Abele ma około 600 mieszkańców, z których około 100 to Francuzi. Główna ulica pokrywa się z granicą między Belgią a Francją, więc domy znajdujące się po różnych stronach ulicy są w różnych krajach. Kościół Abele jest na terytorium Francji, ale nabożeństwa są organizowane przez diecezję rzymskokatolicką w Brugii.
	<ul style="list-style-type: none"> • Baarle-Hertog Belgia Baarle-Nassau Niderlandy 	Baarle to łączna nazwa wsi, która rozciąga się na dwie gminy: belgijską Baarle-Hertog i niderlandzką Baarle-Nassau. Część belgijska składa się z 22 enklaw i siedmiu eksklaw niderlandzkich w obrębie enklaw belgijskich. B-N o pow. 76,30 km ² , populacja 6668; B-H pow. 7,48 km ² , populacja 2592
	<ul style="list-style-type: none"> Clef de Hollande Belgia • Point-de-Nieppe Francja Leie 	Wieś w Ploegsteert, część belgijskiej gminy Komen-Waasten. Leży na granicy belgijskiego Ploegsteert i francuskiej gminy Niepkerke. Ponad kilometr na wschód znajduje się belgijska wioska Le Bizet, a ponad kilometr na południe francuska wieś Pont-de-Nieppe.
	<ul style="list-style-type: none"> De Klinge Belgia • Clinge Niderlandy 	De Klinge to wieś w belgijskiej prowincji Flandria Wschodnia i część Sint-Gillis-Waas. Miejscowość graniczy z niderlandzkim miastem Clinge w Zeeuws-Vlaanderen. De Klinge ma około 3550 mieszkańców (w 2011 r.) i powierzchnię 2,72 km ² . Clinge to wieś w gminie Hulst, w niderlandzkiej prowincji Zelandia. Wieś ma 2348 mieszkańców (2019 r.). Clinge była niezależną gminą do 1 kwietnia 1970 r. obejmującą miasta Nowy Namur i Kapellebrug. Wieś składa się z zabudowy ulicowej, która biegnie wzdłuż 2,5-kilometrowej Gravenstraat i przecina ją granica niderlandzko-belgijska, a wieś De Klinge jest po stronie belgijskiej.

<ul style="list-style-type: none"> • Erquelinnes Belgia • Jeumont Francja 	<p>Erquelinnes (w j. pikardyjskim Erkelene) to francuskojęzyczna miejscowość i gmina w Belgii, w prowincji Hainaut i części Thudinie. W 2017 r. liczyła 9926 mieszkańców. Łączna powierzchnia wynosi 44,23 km². Miasto graniczne i dawny francusko-belgijski posterunek graniczny w pobliżu francuskiego miasta Jeumont.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Gœgnies-Chaussée Belgia • Gognies-Chaussée Francja 	<p>Gœgnies-Chaussée to mała wioska graniczna w Belgii, położona w regionie Walonii w prowincji Hainaut. Jest częścią miasta Quévy. Graniczy z Rue de la Chaussée, dawniej Chaussée Brunehault przez prawie trzy kilometry, jest oddzielony od francuskiej gminy Gognies-Chaussée starożytną rzymską drogą łączącą Bavay z Tongeren. Granica przecina wioskę tworzącą jednostkę, której obie części mają ten sam język kultury i ten sam język regionalny (pikardyjski).</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Kieldrecht Belgia • Nieuw-Namen Niderlandy 	<p>Kieldrecht to wieś w belgijskiej prowincji Flandria Wschodnia i część gminy Beveren. Kieldrecht znajduje się w północnej części gminy, na granicy z Niderlandami. Centrum wioski stanowi jedną łączącą całość z centrum niderlandzkiego miasta Nowy Namur (w pobliżu gminy Hulst). Kieldrecht to duża gmina o powierzchni 1949 ha. Obszar ten stanowi 12,9 proc. gminy Beveren. 1 stycznia 2008 r. Kieldrecht liczył 3790 mieszkańców. Kieldrecht przechodzi w niderlandzką wieś Nieuw-Namen, która liczyła 997 mieszkańców (2019 r.). W 2016 r. prawie połowa mieszkańców pochodziła z Belgii. Powierzchnia wsi wynosi 50,10 km².</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Koewacht Belgia • Koewacht Niderlandy 	<p>Koewacht to wspólna wioska graniczna rozciągająca się na dwa kraje i trzy gminy. Największa jej część jest częścią gminy Terneuzen w niderlandzkiej prowincji Zeelandia (region Zeeuws-Vlaanderen). Pozostała część jest podzielona między belgijskie gminy Moerbeke i Stekene. Wieś liczy 2518 mieszkańców w części niderlandzkiej i 2609 w części belgijskiej. Nazwa wsi odnosi się do „krów oczekujących”. Położenie na granicy nadaje miejscowości niepowtarzalny charakter.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Komen Belgia • Comines Francja • Leie 	<p>Miasto w belgijskiej prowincji Hainaut, wchodzące od 1977 r. w skład podmiejskiej gminy Komen-Waasten Podobnie jak inne gminy tej enklawy Komen-Comines należał do belgijskiej prowincji Flandrii Zachodniej. Pięć gmin (Comines, Houthem, Ploegsteert, Bas-Warneton, Warneton) zostało połączonych w jedną gminę Comines-Warneton w 1977 r. Od tego czasu gmina stanowi eksklawę zarówno Hainaut, jak i Walonii, niepowiązaną z resztą francuskojęzycznej części Belgii. Pow. 61,09 km², populacja 18 063 mieszkańców.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Le Bizet Belgia • Armentières Francja • Leie 	<p>Le Bizet to belgijska wioska położona w regionie Walonii (prowincja Hainaut). Od czasu połączenia gmin w 1977 r. jest częścią podmiotu Comines-Warneton. Le Bizet znajduje się w Ploegsteert, części gminy zakładów Komen-Waasten. Podobnie jak reszta enklawy Komen-Waasten, Le Bizet należał do flamandzkiej prowincji Flandria Zachodnia do 1963 r. Leży nad rzeką Leie na granicy z Francją, a obszar zabudowany rozciąga się na terytorium Francji i łączy się z miejskim centrum francuskiego miasta Armentières.</p>

•	Leers-Nord Belgia Leers Francja	Leers-Nord (nid. Leers-Noord) to wieś w belgijskiej prowincji Hainaut i część walońskiej gminy Steenput. Leers-Nord znajduje się na granicy francuskiej. Francuska gmina Leers jest położona po drugiej stronie granicy. Pow. 4,05 km ² , populacja 1526.
•	Lichtenbusch Belgia Lichtenbusch Niemcy	Lichtenbusch znajduje się na południu Akwizgranu na granicy Niemiec i Belgii i dzieli się na część belgijską i niemiecką. Część Lichtenbusch została przeklasyfikowana 1 listopada 1922 r. w kontekście korekt granic między Rzeszą Niemiecką a Królestwem Belgii w mieście Aachen i od tego czasu utworzyła jedną z dzielnic tego miasta. Zgodnie z prawem z Aachen, niemiecka część Lichtenbusch należy do dystryktu Aachen Kornelimünster / Walheim Część belgijska należała od 1922 r. do gminy Raeren (Eupen-Malmedy). Od 1925 r. należy do prowincji Liège, a od 1956 r. do wspólnoty niemieckojęzycznej we wschodniej Belgii.
•	Marchipont Belgia Honnelles Francja	Marchipont–Honnelles (w j. pikard. Onele) to francuskojęzyczna gmina Belgii położona w regionie Walonii w prowincji Hainaut. Jego nazwa (z 1977 r.) pochodzi od dwóch rzek, które tam przepływają: Little Honnelle i Great Honnelle (dopływ Skaldy). Na dzień 1 lipca 2004 r. łączna liczba mieszkańców gminy wynosi 4960 (2453 mężczyzn i 2507 kobiet). Całkowita powierzchnia to 44,56 km ² .
•	Menen–Halewijn Belgia Halluin Francja Leie	Halewijn (francuski: Halluin) to francuska gmina w Noorderdepartement. Halewijn znajduje się na północ od metropolii Lille, nad rzeką Leie. Miasto położone jest na granicy belgijskiej, a centrum miasta połączyło się z centrum belgijskiego miasta Menen. W ramach konurbacji Lille gmina jest częścią europejskiej metropolii Lille z ponad 1 milio- nem mieszkańców.
•	Mouscron (nid. Moeskroen) Belgia Tourcoing Francja	Miasto z ułatwieniami językowymi położone w prowincji Hainaut (region waloński). Ludność: 57 718 (2005 r.), powierzchnia 40,08 km ² . Mouscron połączył się z miejskim centrum Tourcoing we Francji oraz z resztą aglomeracji metropolitalnej Lille. Mouscron wchodzi od 1963 r. w skład Walonii. Wcześniej należało do flamandzkiej Flandrii Zachodniej.
•	Overslag Niderlandy Overslag Belgia	Overslag (Zeeland: D'n Overslag) to holenderska część belgijsko-holenderskiej wioski granicznej, która znajduje się w gminie Terneuzen. Wspólna wioska Zeeland-Flamandzka ma 248 mieszkańców (2018 r.). Leży około 36 km na południowy-wschód od Vlissingen. Belgijska Overslag, w której znajduje się kościół parafialny wsi, należy do gminy Wachtebeke (prowincja Flandria Wschodnia). W 2001 r. wieś Overslag liczyła 113 mieszkańców. Powierzchnia zabudowana wsi wynosiła 0,051 km ² i składała się z 48 domów. Obszar statystyczny Overslag, który może obejmować także okoliczne tereny wiejskie, liczy około 250 osób.

•	<p>Prosperdorp Belgia</p> <p>Prosperpolder Niderlandy</p>	<p>Prosperpolder to międzynarodowy polder i wioska licząca około 200 mieszkańców, podzielona między belgijską gminę Beveren i jako Prosperdorp w gminie Hulst w Zelandii i Flandrii. Polder pochodzi z 1846 r. Wioska jako całość nazywa się również Prosperdorp lub Prosper i znajduje się na północy gminy Beveren, w pobliżu granicy z Niderlandami. Od 2013 r. planuje się przekształcenie dużej części belgijskiego polderu w rezerwat, aby zrekompensować utraconą przyrodę w wyniku rozbudowy portu w Antwerpii.</p>
•	<p>Putte Belgia</p> <p>Putte Niderlandy</p>	<p>Putte to wieś graniczna, która leży częściowo w niderlandzkiej gminie Woensdrecht (prowincja Brabancja Północna), a częściowo w belgijskich gminach Stabroek i Kapellen (prowincja Antwerpia). Wieś znajduje się zatem w dwóch krajach i trzech gminach.</p> <p>Putte Woensdrecht</p> <p>Ta część graniczy z częścią Woensdrecht; oto wiejska szkoła i obszary Chiro. Grensstraat biegnie tuż przy granicy państwowej, gdzie domy po jednej stronie znajdują się w Niderlandach, a po drugiej w Belgii. Na wschodzie Grensstraat dzieli się na dwie części, przy czym obie części noszą nazwę Grensstraat. Granica stanu biegnie wzdłuż południowej strony północnego odgałęzienia. Liczba mieszkańców Putte-Kapellen wynosiła 1 344 w dniu 1 stycznia 2007 r.</p> <p>Putte Stabroek</p> <p>Część Stabroek Putte jest najmniejszą częścią i składa się głównie z domów, parku i lasu. Granicę tworzy ulica zwana Canadalaan po stronie niderlandzkiej i A.C. Swinnestraat po stronie belgijskiej. Zamek Ravenhof znajduje się w części Stabroek, zaś park jest na terytorium Niderlandów i staje się Moretusbos. W 2008 r. część Stabroek Putte liczyła 2431 mieszkańców.</p>
•	<p>Quiévrain Belgia</p> <p>Quiévreachain Francja</p>	<p>Quiévrain (w j. pikardyjskim Kievrin) to francuskojęzyczna gmina Belgii położona w regionie Walonii w prowincji Hainaut. Jest to miasto graniczne z Francją. Po stronie francuskiej jest miasto Quiévreachain. Jego populacja to 6801 mieszkańców (2018 r.) i powierzchnia 21,22 km².</p>
•	<p>Strobrugge Belgia</p> <p>Strobrugge Niderlandy</p> <p>Eede</p>	<p>Rzeka Eede z zabudową liniową po stronie belgijskiej, Strobrugge (także: Stroobrugge) to wioska w belgijskiej gminie Maldegem.</p> <p>Strobrugge, które znajdowało się na południe od granicy belgijsko-niderlandzkiej, otrzymało urząd celny, został on zlikwidowany w 1972 r. i przekształcony w dom mieszkalny. Nowy urząd został umieszczony w pobliżu granicy. W 1972 r. powstały mosty nad kanałami.</p>
•	<p>Ten Brielen Belgia</p> <p>Comines-Warneton Francja</p> <p>Leie</p>	<p>Ten Brielen to wieś w belgijskiej prowincji Hainaut, w gminie Komen-Waasten, eksklawy prowincji leżącej między Flandrią Zachodnią a Francją. Osada znajduje się na terenie gminy Komen, przy drodze z Komen do Zandvoorde. Droga ekspresowa N58 oddziela Ten Brielen od centrum Komen.</p>

	Wervik Belgia	Wervik to miasto w belgijskiej prowincji Flandria Zachodnia. Miasto leży wzdłuż Leie, która stanowi granicę z Francją. Po drugiej stronie rzeki znajduje się francuska gmina Zuid-Wervik (Wervicq-Sud). Miasto ma powierzchnię 4361 hektarów i ponad 18 000 mieszkańców.
•	Wervicq-Sud Francja	
	Leie	

Źródło: Opracowanie własne.